

ÚJPEST
1840

Újpesti Helytörténeti Értesítő

1997. július

IV. évfolyam 4. szám

A Diamant-ház eredeti homlokzata 1926-ban

(Fotó: Erdélyi Mór)

Berkovits György:*

Újpest történeti szociográfiája (1835-1868)

Újpest keletkezése nem vész el a történelem homályában, hiszen a település még százötven évet sem számlál. Feudális társadalmi múlt híján, kialakulásának első évtizedeiben tisztán példázhatja, hogyan indulhatott meg a rendiség méhében a polgári társadalom közép-kelet-európai változatára jellemző iparosodás és városodás. Mert Újpest a tradicionális múlttal is rendelkező, de még polgárosuló nagyváros – mint gazdasági és szellemi központ – és a reformpárti, de még hűbéri vidék – mint a politikai hatalom birtokosa – találkozási pontjánál kezd kiformálódni. Az én nézőpontom szerint Újpest megtestesíti azt a magyar modern-urbanizációs folyamatot, amely mindig társadalmi feszültségeket keltett s táplál ma is.

1.

Östernészet, vadregényes — ilyen a kép, amely a források alapján kialakult bennem az 1830-as évek Káposztásmegyer pusztájának Pest északi határvidékével és a Dunával ölelkező területéről.

Ugyanis a föld sovány erre, még legelőnek is, a nagybirtok gazdája, id. gróf Károly István ráfizetne, ha műveltetné. Szemlélete az okszerűség gazdálkodó földesúré, ezért komolyan mérlegeli a gazdaságos termelés lehetőségét. Ennek az akkoriban még nem magától értetődő szemléletnek – a majorsági gazdálkodásának – a jegyében birtokának egy részét parlagon hagyja. De az uradalom vezetését az ésszerűsített mezőgazdálkodás logikája arra is ösztönzi, hogy a parlagot se hagyja haszontalanul. Így támadhat az az ötletük, hogy hasznót nem hozó parcellákat bérbe adjanak.

1834-ben id. gróf Károlyi István egy zsidó gyarmat megteremtését határozza el házhelyek parcellázásával – birtokának Pesttel és a Dunával találkozó részén.

Fölismeri ugyanis, hogyan állíthatná saját érdekei szolgálatába a zsidóság érdekeit. Ha arra gondolok, hogy már régóta van tapasztalatuk és gyakorlatuk a

nagybirtokosoknak abban, hogy a zsidóság érdekeit hogyan egyeztessék a sajátjukéval, akkor azt kell hinnem hogy a zsidó gyarmat ötletét nem nehéz kitalálni a főti uradalom gazdájának. Mert nagybirtokosok védőszárnyai alatt zsidók régóta élnek az országban, akik ha szolgálják az uraságokat ritkaságértékű tevékenységeikkel – nagybani kereskedelemmel, a kivitell és a behozatal lebonyolításával, pénzkölcsönzéssel és váltóügyletekkel, a hiányzó iparcikkkel előállításával, földesúri jogok bérletének kamatoztatásával –, akkor cserébe kicsikarhatják tőlük a biztonságot, az anyagi gyarapodást, a megkülönböztetések egy részének fölfüggesztését. Nem kétkedhetek abban sem, hogy az uradalom vezetősége tisztában van azzal: ha akadnak iparosok és kereskedők, akik csak törvénytelenül űzhetik foglalkozásukat – mert például céhekbe nem kerülhetnek –, ha akad a városi életforámhoz kötődő közösség, amelynek tagjai csak kivételesen, személyre szóló kegyként lehetnek városlakók – mert a városokból kitiltják őket –, akkor, hogy nagyobb számban letelepedjenek, ahhoz ott meg kell teremteni az ipar és a forgalom szabadságát, s ott fönt kell állnia a városi gazdaságba való bekapcsolódás lehetőségének.

Mivel az uradalom fölparcellázásra szánt földjei határosak – ismétlem – egy várossal, mégpedig azzal a Pesttel, amely az ország szíve, így ez a terület helyzeti energiája révén alkalmasnak bizonyul arra, hogy itt egy zsidó – illetve egy ipari és kereskedelmi jellegű – telep kiformálódhasson.

A gróf nem habozik, hogy olyan szerződéseket kössön a parcellabérlőkkel – azokkal, akik kötelezettséget vállalnak házépítésre –, amelyekben lefekteti, hogy szabadon alapíthatnak bármilyen vállalkozást, üzemet, műhelyt, üzletet, s hogy szabadon bérbe is adhatják, át is örökíthetik. A házhely „örök időkre” bérelhető, a ház tulajdonjoga a bérlőt illeti. A példátlanul kedvező lehetőség arra bír, ösztönöz a céhes és városkényszeres gazdasági élet keretein kívülre

*A szerző (Orosháza 1940) író, szociológus. Ez a tanulmány a *Valóság* c. folyóiratban 1981-ben jelent meg.

szorított elemeket – zsidókat, de nem zsidókat is –, hogy szerencsét próbáljanak itt.

Bár a legelső idetelepedők ugyan zsidók, de mégsem zsidó gyarmat keletkezik.

Az első zsidó család – Lövy Izsák és Bernát familiája – 1835-ben érkezik ide a felvidéki Nagysurányból, a népes Károlyi család egy másik ágának uradalmi központjából. Nem véletlen, hogy Lövyék az elsők, mert „házi zsidók” a Károlyiaknak, személyes kapcsolatban állnak a főti uradalom vezető tisztségviselőivel is. S hogy miért választják Káposztásmegyer pusztát? Lövy Bernát – életrajzírója szerint – ezt így okolja meg: „Ez a hely, amely szorosan a Duna és a pest-váci főútvonal mellett fekszik, azonkívül a fővárostól alig félóránira van távol, nem alkalmas-e teljesen szándékainkra? Igaz, nagyon sivár, de rövidesen nagyon sok embert fogunk idehívni, hogy nálunk állást találjanak, akiket jó bánásmóddal bizonyára magunkhoz tudunk majd kötni.” A Lövy Testvérek – bár régi talpbörgyártó és bőrkereskedő cég – hiába kíséreltezik évekig, hogy Pestre kerülhessen, mert a fővárosi bőrös céh, a törvényekre hivatkozva, ezt megakadályozza, ezért kényszerülnek a központi város helyett annak határába. A tehetős Lövyék kőből építik föl nagy házukat – a serfőzés- és kocsmajogot az uradalomtól már régebben bérlő Mildemberger Márton háza és serfőzdéje közelében, tehát a második lakóházat – és mellé az első manufaktúrát, a Lövy Dávid és Fiai bőrzemét és bőrkereskedést (közvetlenül Pest határában, a Duna mentén, a Gyáli patak torkolata táján).

A második manufaktúrát ugyancsak 1835-ben a gazdag fakereskedő és fafeldolgozó cég, a több lerakattal rendelkező Neuschloss Izsák és Fiai alapítja meg – Lövyék bőrzeméhez közel (a mai Árpád út, Váci út, József Attila utca határolta területen). A Neuschloss család – patinás cég a fásszakmában – szintén egy felvidéki uradalmi központból, Vágvecséről teszi át ide székhelyét.

A következő esztendőben, 1836-ban megalakul a zsidó hitközség –, s mert ehhez vallási előírások miatt legalább tíz férfi szükséges, nem nehéz arra következtetnem, hogy tehát több zsidó család is megtelepszik, követve, főleg Nagysurányból és Vágvecséről, a két tekintélyes manufaktúratulajdonos családot. Három évvel később fölépül a zsinagóga – egy földesúr ajándékozta telken –, a telep első temploma, amelyben pesti rabbik is végeznek szertatást, s ahol sok pesti illetőségű izraelita pár köt házasságot, állítólag évente

százat is. Mindez szoros kapcsolatra vall a fővárosi hitközséggel, bizonyítva, hogy személyes kölcsönös-ségek révén kialakul a Pesttel való gazdasági összeköttetés. (A felekezeti iskolák közül is az „izraelita nemzeti” iskolát szervezik meg elsőnek 1842-ben, amely 1867-ig lassan és fokozatosan fejlődik négyosztályossá – keresztény diákok is látogatják.)

A Wolfner család hozza létre a harmadik manufaktúrát, a Wolfner-Neckert Gyapjúmosó és Börgyárat, 1845-ben. A céget alapító Wolfner Gyula – egykorú forrás szerint – ezt nyilatkozza: „Pesten vásárolom nyersterményeinket, úgymint nyersbőrt, gyapjút stb., ... vagy az ország különböző részeiből Pestre hozatjuk el, és ismét kiszállítjuk azokat Újpestre kidolgozás végett, ahol börgyárunk létezik..., mihelyt azok a gyárunkban kidolgozottak, ismét Pestre, üzleti telepünkre vagy raktárunkba hozzuk.”

De már 1838-as adatokból kiderül, hogy a lakosság többsége nem zsidó: a számba vett negyven férfi kétharmada nem tartozik a zsidósághoz. Az 1840-es évek első felében a lakosság ötven százalékban katolikus, negyven százalékban izraelita, öt százalékban evangélikus – öt százalékáról nem tudható a vallás.

Viszont az is kitűnik, hogy a lakosság többsége nem magyar: az 1842-ben összeszámlált 129 ide telepedett családból – pontosabban családfőből vagy egyedülálló férfiből – csupán 11 lenne a magyar, 48 a zsidó, s a maradék 70 nem is magyar, nem is zsidó – milyen etnikumhoz, nemzethez tartozik vajon? Föltehetem úgy is a kérdést: honnan származnak el a nem magyar családok – a zsidókkal együtt összesen 118-an –, honnan kerülnek telepünkre? A 129 családból 28 házbirtokos, a többi háznincstelen – kérdésemre csak a házat építeni nem tudó többség származási adatai alapján válaszolhatok, mert csak az áll rendelkezésemre: a 101 háznincstelen családfő közül 97 nem magyar, ez utóbbiak két csoportra oszthatók, azokra, akiknek első magyarországi lakóhelye telepünk, s azokra, akiknek nem az első.

Közvetlenül külföldről vándorol be, és egyenesen telepünkre költözik 44 háznincstelen család – 17 Cseh-Morvaországból, 14 Németországból, 8 Ausztriából, 3 Szlovéniából, s 1-1 Galíciából, illetve Lengyelországból –, tehát első magyarországi lakóhelye Káposztásmegyer pusztá. 53 zsellércsalád már régebben beköltözött, vagy – ha nem is olyan régen – először máshol telepedett meg, s onnan – legtöbb a Nyugat-Felvidékről, majd sorrendben Pestről, a főváros környékéről, azután a Dunántúl, majd a Délvidék és a Keleti-Felvidék keres-

kedelmi jellegű uradalmi központjaiból, illetve idegenekkel betelepített falvaiból – érkezik ide.

Származásuk szerint a nem magyarok többsége tehát német, osztrák, cseh-morva s – mint tudjuk – zsidó. (A frissen bevándorolt zsidók is az előbb említett országokból kerülnek hozzánk, illetve a már Magyarországon lakók egy része nemzetiségi vidékről költözik telepünkre.)

Miért vándoroltak és vándorolnak Magyarországra a szomszédos vagy közeli országokból? A választ a közép-kelet-európai népek-nemzetek polgári fejlődésének kezdeti sajátosságaiban véltem megtalálni.

Tudjuk, hogy abban a történelmi folyamatban, amelyben a kifomálódó piacgazdaság lassanként föllazítja a rendi társadalom szigorú és hagyományokon alapuló kötöttségeit – a korabeli Németországban, Ausztriában, Cseh-Morvaországban hamarabb, mint hazánkban –, mozgásba jön az addig jobbra mozdulatlan társadalom, térségünkben – mivel a tőkét a hűbéri nagybirtok elszívja a városok elől, ezért – úgy, hogy a városokban harmadik rendbeli iparosok, kereskedők egy része tönkremegy, kihullik rendjéből, munkanélkülivé, szegénnyé süllyed; hogy vidéken jobbágy-parasztok veszítik el telkeiket-földjeiket, hűbéres jogait, időszakosan foglalkoztatott munkaerő-tartalékká, nincstelenné válnak. A városi szegényeknek, a vidéki nincsteléneknek vándorbotot kell fogniuk, hogy megélhetés után nézzenek, így a kezdeti szabad verseny hatására meginduló társadalmi átrendeződés elsősorban a területi-földrajzi helyzetváltoztatás formáját veszi föl – amely tartalmában azt tükrözi, hogy az „eredeti tökefelhalmozódás” kárvallottjai tömegesen elszegényednek és tradicionális közösségüktől elszakadnak – a korabeli Közép-Kelet-Európában. Ugyanakkor az iparban és a kereskedelemben tovább élnek a céhes gazdasági élet rugalmatlan rendi kötöttségei, amelyek gátolják a bővített újratermelés és a tökefelhalmozódás kibontakozását, ezáltal akadályozzák, hogy a vidékről a városokba áramló tömeg megélhetést találjon, s ugyanakkor a mezőgazdaságban megszilárdul, bár tőkés formájában, a hűbéri nagybirtok, amely lehetetlenné teszi, hogy megteremtődjék az önálló, árutermelő paraszti birtokosok számottevő rétege, s hogy megszerveződjék a vidéki ipar – s a kör bezárul. A kényszerűen fölkerekedő, helyét kereső tömeg – amelyet igencsak földuzaszt ráadásul, hogy térségünk éppen ebben a korszakban demográfiai forradalmat él át, így a robbanásszerűen megszoruló népesség – egy tetemes része sehhol sem találhatja meg számítását saját országában.

Németek, cseh-morvák, osztrákok kénytelenek hazát változtatni, szerencsét próbáló kóborlásuk közben találnak telepünkre – de sokkal többen Pest-Budára és környékére, Amerikáról nem is beszélve –, mert oda szivárognak, ahol szabad munkaerejüket, szakképzettségüket, mindenre vállalkozó készségüket megélhetésre válthatják.

De fölmerül bennem egy újabb kérdés: vajon a magyar, még szilárd rendi társadalom – amelyben csak később bontakoznak ki a hasonló jellegű polgárosulás kezdeményei, folyamatai – talán képes beépíteni a rendiségtől fokozatosan szabaduló társadalmak kítaszított, nálunk idegen elemeit? Válaszom csak tagadó lehet. Akkor hogyan lehetséges, hogy az idevetődő idegenek többsége le tud telepedni nálunk?

Éppen azért, mert a korabeli magyar társadalom még a rendiség hagyományörző mozdulatlanságában él, így elegendő társadalmi mozgás híján kevés olyan magyar elem akad, amely a – főleg technikai változások következtében – bonyolódó munkamegosztás újabb és újabb szerepeire vállalkozhatna, tehát szükség van olyan akár nem magyar elemekre is, amelyek a magyarok helyett elláthatnak feladatokat. Próbáltam már elemezni, hogy ezért gondolt a Károlyi uradalom vezetősége is zsidó gyarmat létrehozására. De azt is tapasztalhattuk, a magyar társadalom elfogadta, hogy bizonyos gazdasági – főképp polgári, városi jellegű – szerepköröket tradicionálisan nem magyarok töltenek be (hiszen már a harmadik rend, a városi polgárság többsége is német), hogy a más nemzetiség, etikum egyúttal munkajelleg-csoportot is jelöl, hogy léteznek foglalkozások – kereskedés, pénzügyletek, némely iparok –, amelyek „nem valóak” magyaroknak, hogy – mindennek eredményeképpen – bizonyos társadalmi-gazdasági státusok idegenek a magyarság társadalomtestében. Így telepünk, amely etnikai, nemzetiségi, részben vallási és foglalkozási szempontból – jogállásáról nem is beszélve – különbözik környezetétől, idegen marad, nem épülhet be szervesen a magyar társadalomba, hanem szervetlenül, mellérendelve kapcsolódik hozzá.

Ráadásul – mint látni fogjuk – ezeknek az idegeneknek az életmódja, értékrendszere is elüt a magyarokétól, pontosabban a hagyományörző hűbéri társadalom életmódjától, értékrendszerétől (így azoktól a nem magyarokétól is, akik még a rendiség viszonyai között élnek). Egyszóval telepünk – lakóinak mentalitása, habitusa, modora stb. – más. Ebben a másságban hasonlít a gettókhöz. Gettószerű elkülönülése azonban

nem teljes, mert szoros gazdasági kapcsolatban él a pest-budai társadalom hozzá életmód és értékrendszer szerint föltűnően hasonlító – szintén idegen – tagjaival. De nagy a különbség is közöttük, hiszen Pest-Buda történelmi hagyományainál és nagyságánál fogva is rendkívül heterogén szerkezetű, telepünk azonban homogén – idegenségében, másságában is.

Az a véleményem telepünkéről – habár valójában nem zsidó gyarmat –, hogy társadalmi-kulturális szempontból és a környező, hagyományörző társadalom megítélése szerint mégis „zsidó gyarmat”. Mert a nem zsidó idegenek is – a tradícióban élő, külső szemlélő, a magyarság nézőpontjából különösen – mást képviselnek, de ugyanazt, mint a zsidóság, a polgári társadalomszerződés elveit és gyakorlatát: a szabad munkaerőt, a vállalkozói készséget, a tőke forgatását. A korabeli országban még nem honosodott meg a polgári eszme és életmód, még idegen a magyarság szemléletétől – ezért is költözik ide olyan kevés magyar. Településünk iskolapéldája annak – ami annyiszor fölemlítődött már –, hogy a magyar polgárosulás nem magyar elemekkel indul meg.

A polgári társadalomszerveződés elveit képviselő telepünk akkor kezd kifermálódni, amikor még a polgári életmód és értékrendszer a magyar társadalom margójára szorul, ahol idegenek teszik magukévá. Telepünk tehát marginális. Ezért nyugodtan használom ennek a marginális telepnek a jellemzésére a gyarmat kifejezést, amely egyrészt a Károlyi uradalom kapitalizálódásától, másrészt Pest-Buda modern-urbanizációjától való függést takartja.

Az uradalom 1840-ig csupán 8 holdat parcelláz föl, általában 300 négyszögöles házhelyekké – egyéni szerződéseket köt a parcellabérlőkkel, akiknek kötelező házat építeni. Akik a házépítés követelményének nem tehetnek eleget, telket sem bérelhetnek, s azokkal szerződéses viszonyra sem lép a gróf.

Az uradalom – természetlen földjeiből a jövedelmet nem hozó urasági jogok átengedéséből – biztos és rendszeres pénzforráshoz jut (például 1840-ben 1095 pengőforinthez).

1840-ben az egyéni szerződések helyett az uraság általános jogi szabályozást vezet be, kiadja alapítólevelét, amely a gyarmat minden – jelenlegi és leendő – lakosának szóló szerződés, s amellyel kinyilvánítja, hogy létezik egy – eleinte Újmegyernek, Kismegyernek, Káposztásmegyeri Új Gyarmatnak nevezett – új (akkor 223 lelket és 23 lakóházat számláló) település, amely az uradalmi község jogállására érdemes. Az Alapítólevelével

átveszi az egyéni szerződések liberális szemléletét.

Bárki előtt elvileg nyitva áll az út ahhoz, hogy házbirtokos, illetve vállalkozó legyen – gyakorlatilag csak az előtt, aki tehetősebb, ugyanis –, ahogy az Alapítólevelével szövegezi: „Minden vállalkozó köteles az Uraságnak azonnal 100 forintot ezüst pénzben Cautio képpen előre lefizetni és a felvállalt telkén a vállalkozás idejétől számítandó egy esztendő alatt az építendő házának legalább a falát felépíteni, ellenkező esetben a lefizetett Cautiója... elvesztése mellett felvállalt telke tetteleg másnak fog adatni”.

Gyarmatunkon a szabad vállalkozás akadályai, szöges ellentétben a korabeli törvényekkel és szokásokkal, lebontatnak – például: itt zsidó tulajdonos nem zsidó alkalmazottat is fölfogadhat, nem nemes vállalkozónak (hiába működik céhen és városon kívül) robotolnia nem kell. Az Alapítólevelével inkább azt hangsúlyozza: senkit sem akadályozhat meg nemzetisége, vallása, egyszóval származása abban, hogy olyan önálló vállalkozáshoz fogjon, amihez kedve és tőkéje van.

Egyértelműen kiderül az alapszerződésből, hogy az uradalom célja egy olyan telep létrehozása, amelynek lakói kimondottan az iparból és a forgalomból élnek – persze nem öncélból, hanem hogy az uradalom fölfölözhesse a csábító lehetőségek kihasználásából származó haszon egy részét –, kifejezetten tiltja is a mezőgazdálkodást, erre alkalmas területet bérelni nem is lehet, a házhelyhez ugyanis „semminemű külső illetőségek nem adhatnak”, a bérelhető terület ugyanis csak „belsőség”.

Az Alapítólevelével azt is kinyilvánítja, hogy a telepesek lehetőséget és jogot alkotnak az önkormányzathoz, a saját ügyintézéshez s az ehhez szükséges tisztségviselők és testület megválasztásához – tehát a gróf megalapítja a községet.

A községi önkormányzat azonban – gyarmatunk uradalmi község lévén – nem bizonyulhat teljesnek és valódinak, hiszen az uraság megvétőzhatja a bíró és a tanács döntéseit, s mert az előljárási önállóan csak kisebb és magánjellegű ügyekben határozhat, a nagyobb horderejű kérdésekben az úriszék illetékes – a gróf külön Úriszéket tart a gyarmat kormányzására –, a községi tanácsuléseken pedig az uradalmi ügyész elnököl. Közigazgatási szempontból is gyarmatnak mutatkozik telepünk.

Az előljárási legsikeresebb tevékenysége a közlekedés megszervezése, mivel a fővárossal való gazdasági összeköttetés nyilvánvaló érdek, nem véletlen, hogy fölismerik, meg kell indítani a Pesttel

való állandó közlekedést. Már 1844-ben támogatják azt a zsidó fuvarost, aki elhatározza, hogy lovaskocsijával naponta előre meghatározott időkben fuvaroz személyeket Pestre és vissza – a menetrendet az előjáróság szerkeszti meg, s betartására kötelezi a fuvarost. 1846-ban már két fuvaros három lovaskocsival bonyolítja le a megnövekedett forgalmat – íme az „elővárosi” közlekedés kezdetei. (S ne felejtjük el, hogy közben épül az ország első vasútvonala Pest és Vác között, amelynek állomása lesz a szomszédos, szintén a főti uradalomhoz tartozó Rákospalotán.)

Gyarmatunkon 1842-ben az iparúzők aránya 73%, a kereskedelemmel foglalkozóké 22% (a többi házi cseléd és ismeretlen foglalkozású).

Az iparúzők 44 szakmában tevékenykednek – a források említette 69 iparos közül –: 9 asztalos – a faipar őshonosságát bizonyítja –, 2 suszter, 2 tímár, 2 cipész, 2 csizmadia, 1-1 nyerges, bőrfestő, bőrkészítő, kesztyűs – a szintén őshonos bőriparra s annak változatosságára mutat –, 8 szabó, 2 takács, 1-1 gombkötő, kordovánfestő, papucsos, masamód, kalapos, – a ruházati ipar fejlett munkamegosztása is arra vall, hogy (a bőr- és a faiparral együtt) elsősorban nem egyedi megrendelésre és nem a helyi piacra dolgoznak –, 5 ács, 3 kőműves, 1 üveges – az építkezési konjunktúrát jelzi –, 3 mészáros, 1-1 hentes, kenyérsütő, sütő, molnár, ecetfőző – arra utal, hogy élelmiszerből a lakosság nem önellátó –, 3 bádogos, 2 lakatos, 1-1 kovács, bognár, árendás, esztergályos, pintér, rézműves – az uradalom, az uradalmi községek és a helyi iparosok eszköz-, szerszám-szükségletéről árulkodik –, a ritkaságértékű cikkeknek Pest-Budán jó piaca lehet.

A legjelentősebb iparág – a negyvenes években (a foglalkoztatottak aránya szerint) – a következők: a faipar 27%-ban (a famanufaktúra nem szakképzett munkásait is számítva), a ruházati ipar 26%-ban, az élelmezési ipar 13%-ban a bőripar 10%-ban.

A kereskedők közül 8-an – 6 fűszerkereskedő, 2 fakereskedő – valószínűleg mind, üzlethelyiséggel és alkalmazottakkal is bírnak, 6-an pedig házaló kalmárok. S 7 kocsmáros vehető számba (akik a kocsmajogot az uraságtól bérlik).

Ennek az iparos- és kereskedőtelepnek a lakossága – jogállása és tulajdonviszonya szerint – két alapvető rétegbe sorolható: a taksások és a zsellérek rétegébe. (Létezik még egy külön csoport, a zsellérjogokat is nélkülöző házi cselédeké.) Gyarmatunk taksásai és zsellérei a rendi társadalom hagyományos rétegei közé

csak látszólag illeszkednek, mert valójában nem igazi taksások, és nem igazi zsellérek – s nem is csupán szocio-kulturális szempontból nem azok, hanem éppen, mert jogállásuk és tulajdonviszonyaik felemásan értelmezhetők. Miért állítom ezt?

Mert a taksások – akik jogilag örökhaszonbéres bérlők, tehát az uraság hűbéresei közé tartoznak – tulajdonképpen a majorsági jobbágyok stílusában léteznek, ugyanakkor s ugyancsak jogilag is az önálló vállalkozók, iparosok, kereskedők, manufaktúra – és háztulajdonosok rétegébe sorolhatók, tehát a polgárok pozícióját töltik be, így – a jobbágyi státust és a polgári pozíciót együtt és egyszerre képviselik, amely önellentmondás. Tulajdonviszonyai is azt bizonyítják, hogy egyrészt jobbágyok, mert telek birtokjogával nem – az alapszerződés szerint sohasem – rendelkezhetnek, másrészt polgárok, mert házat és vállalkozást birtokolhatnak, értékesíthetnek, bérbe adhatnak, örökölhetnek. Ráadásul, ha jövedelmük az ingatlanból származik, akkor – nem a telepből, amely az uraság számára, az ingatlanjövödelmezőség vidéki módján, hanem – csak a házból, a fölépítményből, az ingatlanjövödelmezőség városi módján hoz hasznot. Ezért városi polgároknak kell őket tekinteni. S azt is hangsúlyoznom kell, hogy mint városi polgárok, nem a harmadik rendhez tartoznak – hiszen tudjuk, hogy a rendi városokból és a céhekből kitaszítottak, illetve azokba nem is kerülhettek –, hanem a szabad vállalkozásra való lehetőségük következtében a „szabad verseny” polgárságot testesíti meg. Városi polgárok, akik a csirájában is még alig létező tőkés viszonyok piaci polgárságának pozícióját körvonalazzák, s akik egyúttal a majorsági jobbágyok státusát is betöltik. Társadalmi helyzetük egymást kizáró összetevőkre, egyrészt előjogra, másrészt tőkére alapozódik. A taksás-polgár akkor ismertetheti el léte egyik bizonyítékát, a tőkét, ha ehhez az előjogai révén fölötté hatalmas gyakorló uradalom hozzájárul – ha nem járul hozzá, s ezt bármikor megteheti, akkor a taksás-polgár kénytelen a másik mivoltában, a jobbágyiban mutatkozni.

Telepünk házbirtokosai, önálló vállalkozói sem a rendi, sem a tőkés polgárságot nem képviselhetik egyértelműen, így lakóhelyük sem lehet még hosszú évekig igazi önkormányzattal rendelkező, független urbánus közösség – csak gyarmat.

A zsellérek pedig jogilag – mivel nem képesek telket bérelni, nem birtokolhatnak (mert nem építhetnek) házat, ezért (ahogy az Alapítólevél fogalmazza:) „kézi mesterségnél és művészetnél egyebet csak akkor

folytathatnak, ha a házbirtokosok abbéli jussukat ezeknek engednék át”, így – a taksások hűbéresei, jogállásuk a nincstelen jobbágyokéval rokon. De mint – saját vállalkozással nem bíró – iparosok, iparos legények, kézművesek, házaló kereskedők, manufaktúra-munkások, mint az önálló vállalkozók – polgárok – alkalmazottai, lakásbérlői, tehát tulajdonviszonyaik szerint munkások a szó proletár értelmében, hiszen munkaerejüket, szakértelmüket szabadon értékesíthetik, s ezt meg is teszik. S proletároknak tekinthetők azért is, mert szakemberként nem tartoznak munkaadójukkal egy szakmai testületbe, például céhekbe – ha oda tartoznának, nem adhatnák el szabadon munkaerejüket.

A proletár pozíció és a zsellér státus azonban nem fér össze, a zsellér-munkás helyzete – mind a rendi, mind a tőkés társadalom-szerveződés szempontjából – felemás, margóra szorított. Például munkaerejük, szakértelmük szabad áruba bocsájítása csak akkor törvényesedik, ha ennek lehetőségét külön elismeri és megengedi a velük szemben előjogokat élvező taksáspolgár és a földesúr – a megbízhatóság, a bizonyítványok, az elbocsátó levelek ellenőrzésével. (Ráadásul a zselléradók is – amit a taksás szed be tőlük – fizetniük kell, proletárként is, az uradalomnak.) Egyszerre nyomják őket a rendi alávetettség és a szabad verseny kizsákmányoltság terhei.

(A házi cselédek szolgai minőségben tengődnek, az Alapítólevél kinyilvánítja, hogy se ipart, se kereskedést nem folytathatnak, még alkalmazottként sem, a házbirtokosok nekik semmiféle „jusst” nem adhatnak bérbe.)

A gyarmat belső társadalmi tagozódásában, belső értékrendszerében, lakóinak önismerete szerint azonban a taksások és a zsellérek nem jobbágyok és nem harmadik rendbeli polgárok – magukat világosan és egyértelműen szabad polgárnak, illetve szabad munkásnak tartják. Más kérdés, hogy külső társadalmi tényezők a gyarmatosok önbesorolását, öntudatát elfogadják-e vagy sem. A külső megítélés – amit erősen befolyásol a szocio-kulturális másság – mind a taksáspolgárokat, mind a zsellérmunkásokat az idegen etnikum vagy vallás szubkultúrájához sorolja, a telepet pedig kontár iparosok és kereskedők elkülönült lakóhelyének, gettónak fogja föl.

Tíz év alatt, a negyvenes évtizedben a gyarmat népességének gyarapodása 300%-os – a lélekszám 1840-ben 223, 1842-ben 355, 1845-ben 555, 1848-ban 638, 1850-ben 673 –, természetesen a folyamatos

bevándorlásnak köszönhetően, illetve a vándorlási különbözetből adódóan.

A taksás-polgár családok száma, pontosabban a házbirtokos családfők száma 28 – (a már említett 129 családfőből) – 1842-ben. Származásuk szerint így oszlanak meg: zsidó 9, német 7, magyar 7, egyéb külföldi – főleg cseh-morva és (Szentendréről ideszármazó) délszláv – 5 család.

1850-ben 37 házbirtokos családfőt vesznek számba (47 házat mondhatnak magukénak), tehát miközben a lakosság csaknem kétszeresére szaporodik, a házbirtokosok száma csak 40%-kal növekszik, arányuk jelentősen csökken – de származási összetételük lényegesen nem változik.

A házbirtokosok arra törekednek, hogy minél több lakást építsenek házukba, telükre, hogy annyi lakónak adhassák ki, amennyinek csak tudják. S mivel a házak száma – a házbirtokosok arányszámához hasonlóan – lassabban növekszik, mint az össznépességé, ezért a lakások egyre zsúfoltabbá válnak, viszont a háztulajdonosok egyre több háznincstelenről szedhetnek lakbért. A házak többségét úgy építik, hogy legalább 3-6 zsellércsaládnak kiadhassák, de akad 5 ház, amelybe 6-12 család is összezsúfolódik, sőt egy házban 21 család húzza meg magát – ez bérház a javából.

Akadnak háztulajdonosok, akik csupán lakásaik kiadásából – illetve önálló vállalkozói „jussuk” bérbeadásából – élnek, köztük olyanok is vannak, akik nem is itt laknak helyben.

A házbirtokosok többsége persze önálló vállalkozásba is kezd.

A lakosság egyre nagyobb hányadát teszi ki a zsellér-munkásság – pontosabban a háznincstelen családok, számuk (már említettük) 1842-ben 101, de 1850-ben már 209 –, s többségük továbbra is idegen.

Amíg 1842-ben a zsellér-háznincstelen csoport túlnyomó többsége – a 101 családfő közül 86 iparos, 7 kereskedő, 1 tanuló, 1 hivatalnok – vagy szakmájában dolgozik, vagy szakemberként van nyilvántartva (s mint látjuk, lehet tanult ember, hivatalnok is), addig 1850-ben már a statisztika azt tartalmazza, hogy – a 209 zsellér családfő vagy egyedülálló férfiből 111 rendelkezik szakmával (70 iparos, 26 kereskedő, 15 fuvarozó), 98 csak egyszerűen „zsellérként”, szakmai megnevezés nélkül van föltüntetve – tehát csaknem a felének nincs szakmája, vagy abban nem tud elhelyezkedni. Mindebből nemcsak arra kell következtetnem, hogy nem jut nekik állandó munka és jövedelem, hogy a munkanélküliség, az elszegényedés terjed, hanem azt is

feltételeznem kell – bár még zsellérként szerepelnek az összeírásokban, tehát fizetik a zselléradót –, hogy egyre szaporodnak, akik a zselléradó kiegyenlítésére vagy nem képesek, vagy nem hajlandók, mert értelmét nem látják, hiszen nincstelen lévén úgysem bérelhetnek „justt” –, és kihullanak a zsellérek rétegéből, s ezáltal teljesen jogfosztottá válnak, 1850-ben még csak 22 zselléradót nem fizető háznincstelen családról tudunk, de egy évtized múlva már több százról.

(A házi cselédek aránya is állandóan növekszik, 1840-ből még csak 2-4-ről, 1850-ben már 53 szolgáról és 20 szolgárolányról tudunk.)

Azt kell látnom az adatokból, hogy a szakmanélküliek csoportja nemcsak a bevándorlás révén, hanem a szakértelemmel bírók munkanélkülivé, alkalmi munkássá süllyedése révén is föltűnően szaporodik. Hogy iparosok vagy kereskedők ezentúl csak szabad munkaerőként számítanak, ez fokozza kiszolgáltatottságukat és elszegényedésüket.

A korabeli külső szemlélő a gyarmat társadalmát, életét botrányosnak, erkölcstelennek, gyökértelennek tartja. A dunakeszi plébános szerint: „Ott szüntelen civódás, perpatvar uralkodik oly nép közt, mely másutt sem volt megelégedve, hol jobb emberek közt lakott. Csomó szerencsevadász! ez a képe és tükre egy amerikai szabados státusnak, melyben minden van, csak rend nincs...”

A tradíciókat őrző vármegye nem is fogadja el igazi községnek ezt a „pionír” települést, a vármegyei összeírásokban ezután is pusztaként szerepel, hogy megszerzi az uradalmi község jogállását. Bebizonyosodik, hogy a település törvényes elismerése, akár korlátozott autonómiával is, az uradalom nyilvánosságának szintjén túl nem érvényesülhet. A vármegye nem veszi tudomásul, számára telepünknek nincs önálló létjogosultsága – ezért is gyarmat.

2.

Újpest népessége rendkívül gyorsan szaporodik az 1848-49-es forradalom és szabadságharc bukását követően is: az ötvenes években lélekszáma több mint háromszorosára emelkedik, 1860-ban eléri az 1830 főt.

De a hatvanas évek első hét esztendejében többel gyarapodik, mint az ezt megelőző egész 25 éves időszakában – 1867-ben a telep létszáma már meghaladja a 3800-at.

A lakosság ilyen nagyarányú növekedését természetesen csak az erőteljes és állandóan fokozódó

bevándorlás – illetve a vándorlási különbözet pozitív mérlege – okozhatja továbbra is. Bizonyítja ezt egy kezembe került – bár csupán a katolikus házassági anyakönyvek földolgozásán alapuló – statisztikai elemzés.

Az 1851-65 közötti években összeházasodó 114 katolikus pár 228 tagjából csak 4-en születnek Újpesten, 119-en belföldről – főképpen Pest-Budáról, ahonnan 26-an, és Pest környékéről, ahonnan 33-an – kerülnek ide, 105-en külföldről, ebből 84-en a Habsburg-házhoz tartozó területekről – Csehországból 41-en, Ausztriából 37-en, Sziléziából illetve Galiciából 3-3-an – származnak el, s 21-en Közép-Kelet-Európa Habsburg-birodalmon kívüli térségeiből – Lengyelországból 13-an, Németországból 8-an – költöznek ide. (A bevándorlók között fokozatosan csökken a Habsburg-dinasztia fennhatóságán kívüli országokból – főleg Németországból – elszármazók aránya.)

A gyarmatunkra vándorlók többsége, legyen belföldi vagy külföldi, továbbra sem magyar – például maguk a Pest környékiek és pest-budaiak nagy része sem magyar nemzetiségű, s főleg nem magyarok közülük azok, akik a „másságával” jellemezhető Újpestre vándorolnak. A lakosság csaknem 70%-át kitevő katolikusok mellett a zsidók képviselik a legszámosabb közösséget, hiszen beköltözésük folyamatos, bár arányszámuk fokozatosan csökken – a hatvanas évek végére 20%-ra –, de lélekszám-növekedésük az országot meghaladó mértékű, föltűnően túlszárnyalja gyarmatunkon a korabeli 4%-os országos mutatót.

Újpestnek robbanásszerű növekedésében nem akad egyetlen társa sem – pontosabban egy azért akad, gyorsan le is kell szögezmem, hogy Pest-Buda. A Főváros lakossága 1850-69 között százezerrel szaporodik, s 270 ezres nagyvárossá fejlődik, kezd fölzárkózni a jelentősebb európai fővárosokhoz. Azt is tudatosítanom kell tehát, hogy az újpesti népesség-robbanás – amely relatív – Pest-Buda abszolút mértékben sokkal jelentősebb népességrobbanásából következik. Pest-Buda is a bevándorlók gyűjtőhelye, a fővárosba és az Újpestre települők – számosan mindkét helyen szerencsét próbálnak – kísértetiesen hasonlítanak – (többségükben nem magyarok az iparosok, kereskedőfélek vagy munkanélküliek, vállalkozási lehetőségre, munkaalkalomra lesnek) –, azonosítja őket származásuk, törekvésük, életmódjuk és bevándorlásuk (már tárgyalt) oka. Azt is mondhatnám, hogy akiket Pest-Buda nem tud befogadni, azok Újpesten keresik boldogulásukat.

Pest-Buda jelentékeny vándormozgalmat tápláló ereje nélkül a fői uradalom hiába parcellázna, Újpest csupán néhány lelket számláló – lehetséges, hogy valóban csak „zsidó gyarmattá” – településsé fejlődne, s egyedül az uradalom gyarmata lenne. De hogy a főváros megindul a modern városodás útján, annyira, hogy már korunkban átlép közigazgatási határán – s hogy átléphet, ahhoz persze a fői uradalom telekspekulációja és liberális Alapítólevele nélkülözhetetlen –, ezért Újpest gyarmata Pest-Budának is.

Ebben a korszakban Újpest még az egyetlen a fővárost övező települések közül – bár sokkal kisebb mértékben Sorokság és Rákospalota is –, amely az átlagosnál sokkal nagyobb, bevándorlásból adódó népesség-szaporodást mutat.

Pest-Buda pedig már a modern-urbanizáció kezdeti szakaszába lép, s növekedési pólussá formálódik.

De adós vagyunk annak magyarázatával, hogy Pest-Budához viszonyítható abszolút és Újpestéhez hasonlítható relatív mértékű népességrobbanás miért nem következik be sehol máshol az országban.

Azért teremődik meg Magyarország határain belül csupán egyetlen növekedési pólus – amelynek pereme kezdetben csak Újpest (s most nem is minden összefüggést, csak a perem szempontjából fontosakat számba véve) –, mert a magyar technikai forradalom a modern gépi közlekedésben, szállításban – a vasút, a közút, a gőzhajózás megteremtésében –, a mesterséges közlekedésben bontakozik ki elsősorban, s – a perem és a központ között (mint azt látni fogjuk) az elővárosi szervezett közlekedés is bámulatosan hamar jön létre, így Újpesttel együtt – Pest-Buda ennek a mesterséges közlekedésnek a metszési középpontjába kerül, az ország vérkeringésének szíveként működik – az egyik idefutó artéria útjában pedig Újpest áll; s mert a magyar tőkés gazdaság – a polgári nemzeti közösség megteremtéséért vívott harc leverése után – a kapitalista társadalomszerveződést a maga képére alakító abszolút monarchia révén formálódik ki, amelynek a közpon-tosított újraelosztását megvalósító hatalmi szervei Pest-Budát székhelyüknek választják, így – mivel a centralizáció logikája az egyetlen központ elvét tudja magáénak – az egyetlen központ, a nemzeti jövedelem összegyűjtésének és elosztásának centruma, az egyik, a tőkés hatalmi pólus Pest-Buda lesz, ezzel megváltoztatja az újraelosztás arányait a saját maga s – a fővárosi tőkével szövetségre lépő – az abszolút monarchia másik hatalmi pólusa, a továbbra is előjogokat élvező nagybirtok (tehát például a fői uradalom) javára; s mert a

magyar modern-urbanizáció folyamatai csupán abban az egyetlen városban bontakozhatnak ki, Pest-Budán, ahol a tőke egyedül halmozódhat föl – s ahová a többi város elől elszívódik –, hiszen törvényszerű, miszerint egy város népesség-szaporulatának, tehát városodásának üteme egyenes arányosságot mutat hitel-szervezetei, tőkéjének növekedésével, így Pest-Buda a munkaerő-vonzás kizárólagos színtere, az egyetlen, amelyben népességrobbanás játszódhat le, az egyetlen, amely határai mentén elővárosokat hozhat létre már korán – kezdetben még csak Újpestet megteremtve, a fői uradalom közreműködésével.

Pest-Buda (és Újpest) növekedési pólusként, a tőkés városfejlődés kizárólagos képviselőiként, egyik napról a másikra átlépnek a rendi társadalomból a – közép-kelet-európai – polgáriba, miközben – mert a magyar nemzeti közösség nem válik függetlené és igazán polgárivá – a többi térség és város polgárosulása, modern urbanizációja el sem kezdődik. Ezzel pedig létrejön az a magyar – bár Közép-Kelet-Európában máshol sem ismeretlen – modern-urbanizációs modell, amelyben az egyetlen megszerveződő központ könnyedén elszívhatja minden más terület elől a tőkét, a többletterméket, a munkaerőt, a szellemi javakat, s amely centrum egyúttal a modern városi társadalmat is megtestesíti a vidékkel azonosítható tradicionális társadalommal szemben, amelyet a – korszakunkban a magyar rendek autonómiáját autoritását védő – vármegyei hatalom szimbolizál. Elkülönül egymástól a város (tulajdonképpen az egyetlen központi város) és a vidék (az összes többi település és térség), két különböző társadalomszerveződést képviselnek, szemben is állanak, köztük, az abszolutisztikus állam hatalmi érdekeinek megfelelően, újraelosztás-politikájával egyensúlyoz.

De figyelmeztetnem kell magam, hogy ne felejtsem el. Újpest az újító központ urbánussága és hagyomány-örző vármegye vidékisége között, mindkét tényező közreműködésével születik meg.

Éppen ezért nem kell csodálkoznom azon – miután a polgári forradalom elbukik antidemokratikus, önrendelkezésétől részben megfosztott, feudálkapitalista szerkezetű nemzet születik –, hogy Újpest polgári jellegű fejlődése mégsem akad meg. Mi lehet ennek az oka? Véleményem szerint az, hogy gyarmatunk: még a polgári forradalmat megelőzve formálódik ki, polgári szerkezetet – bár felemás módon – megvalósítva – újraelosztás-politikája által támogatott nagybirtok érdeke, ráadásul az egyetlen – a „modernizáció” útjára lépő – növekedési pólus része.

Az újpestiek természetesen a függetlenségi harc oldalán állanak – pénzt adományoznak, katonákat szállásolnak el, jelentkeznek a honvédseregbe is néhányan (holott a besorozott újpesti ifjak közül egyik sem tud magyarul) –, persze a vármegye, amely a nemzeti függetlenséget pártolja, erre külön is felszólítja őket.

Hogy egy évvel a szabadságharc elvesztése után már újra megindul a parcellázás, azt Pest-Buda városfejlődésének átmeneti visszaesése okozza – mert az önkényuralom a város gazdasági életét adminisztratív jellegű megszorításokkal béklyózza (például ismét nem telepedhet meg akárki ott) –, és az serkenti, hogy az uradalomnak rendkívül nagy pénzösszegeket kell előteremtenie, nevezetesen a váltságdíjat a szabadságharcban részt vevő, „rebellis” urak szabadon bocsátása érdekében.

1850-ben még csak 4 holdat, de két évvel később már 50 holdat oszt ki az uradalom házhelynek. A gyarmat egyszerre 200 új telekkel gyarapodik – az eddigi 80-90-hez képest –, bekövetkezik az első igazi területrobbanás is.

De az uradalom minden házhelyére mégsem jut bérlő, mert a társadalmi mozgás hozzánk érkező és hazai hulláma egyaránt megtörik az abszolutizmus gátjaiban és Pest-Buda – városodásának visszaesése ellenére is – munkaerőt elszívó hatásában, s mert nincstelenek tömege áramlik gyarmatunkra, akik telket bérelni, házat építeni nem képesek.

A telkek több mint a fele üresen marad, bár az 1850-ben összeírt 47 lakóház 1860-ra 125-re szaporodik, de már 1852-ben – emlékszünk – 200 házhelyről adhatunk számot. Beépítetlen a település, a házak üres telkekkel váltakoznak. Bár a házépítés állandó és folyamatos – különösen a hatvanas években a kiegyezés felé haladva, amikor kibontakozhat egy szabadabb, nagyobb társadalmi mozgás –, 1868-ra 229-re emelkedik a lakóházak száma. De a beépítetlenség mégsem csökken, mert minduntalan újabb és újabb területeket parcelláz föl az uradalom, 1864-ben például 178 telket, s ugyancsak ebben az évben csatolják Újpesthez az 1831-ben szőlőbérleti szerződéssel alapított hegyközséget, Istvánhegyet, s később az 1843-ban szintén bérletként kialakult úgynevezett díszkertes övezetet, mert mindkettőt körbeveszi telepünk, 1867-ben pedig újabb 137 holdat osztanak föl házhelynek.

A területrobbanás tehát megállíthatatlan, a hatvanas évek végére már 200-250 holdat mondhat magáénak a gyarmat. S kirajzolódik egy nagy területű, esetlegesen és lazán beépített telep.

És tovább mélyül a gyarmati kiszolgáltatottság egy igencsak meglepő intézkedéssel is, 1855-től az újpestieknek ugyanolyan adókulcs szerint kell fizetniük a házadót, mint a városokban, de anélkül, hogy megkapnák új házaik után a városi háztulajdonosoknak járó 25 évi házadómentességet – s a kifogás az, ami nem jön számításba a városi adókulcs kivetésénél, hiszen Újpest nem város. Gyarmatunk tehát a hátrányokat halmozza, házadózás szempontjából város, házadómentesség szempontjából község – örökhaszonbéresként pedig jobbágyfalu. Gondoljuk meg: jobbágyfalu, amely városként adózik.

Holott szolgáltatásaiban nagyon is szegényes, fejletlen még hosszú ideig.

Újpest saját közigazgatása – miközben az uradalom főnnhatóságát, a rebellis uraság elleni megtorlásul, fölfüggesztik – rendkívül kevés és szűk körű feladatot vállalhat csak magára, bár a községi szervezet újabb és újabb feladatokkal bővül, 1849-ben megszerveződik az önkéntes tűzoltóság, 1852-ben kinevezik az első hatósági orvost, állatfelügyelői teendőket („marhavizsgálással”) bíznak meg három házbirtokost, községi ügyvédet alkalmaznak, 1853-tól úgynevezett szállásmestert rendszeresítenek (aki a katona-beszállásolásokat intézi), kisbíró kinevezésével sem késlekednek, s két községi éjjeliőrt is fizetnek.

De a község jövedelme még ezeknek a szűk körű – és uradalmi jellegű – „szolgáltatásoknak” a fedezésére sem elegendő, egyrészt mert – ahogy a községi elöljáróság egyik jelentésében megjegyzi – „a kivetett adók egy része behajthatatlan az időközben elszegényedő egyének fizetéseképtelensége miatt”, másrészt mert innen az uradalom, a vármegye és az állam csak elvon, de vissza nem juttat semmit.

A telep közös javainak hiánya következtében a gyarmat ingatlan és ingó vagyona roppant szerény – például 1865. augusztus 1-jén vagyoni állapota a következő: „Ingatlanban: Község háza, Oskola ház. Ingóságokban: 4, azaz négy pad, 12, azaz tizenkét szék, Ő császári és kir. apost. felsége arcképe aranyozott keretben, 2, azaz két tintatartó fehércserép edényből, 2, azaz két almárium puha fából, 1, azaz egy falióra, 1, azaz egy fekete tábla, 1, azaz egy iromány állvány, 1, azaz egy Fényes Elek statisztikája, 1, azaz egy bélyegtörvény, 1, azaz egy telekkönyvi utasítás, 1850-től egész 1853. évig kormánylap, 1, azaz egy pénzláda fából.”

A korabeli Újpesten csak azok a közösségi javak állnak rendelkezésre, amelyeket a sajátos magyar tech-

nikai forradalom teremt meg, illetve amelyek gyorsan megtérülnek – s ez a közlekedés, szállítás.

1864-ben, Újpesten közlekedési társaság alakul, amelynek elnöke a főtí uradalom örököse, gróf Károlyi Sándor. Engedélyt kérnek, hogy Pestre lóvasutat építhessenek és működtethessenek. Miután megkapják az engedélyt, nyomban átalakulnak részvénytársasággá, Közúti Vaspálya Társaság néven. 1100 darab, 200 pengőforintos névértékű részvényt bocsátanak ki, a részvényesek között akad újpesti, de zömmel a fővárosi gazdasági és közélet ismert képviselői találhatók. Ezzel a 220.000 pengőforintos tőkével kezdenek hozzá egy 10,5 kilométer hosszúságú sínpálya megépítéséhez, amely a Széna tér (Kálvin tér), az Országút (a Kiskörút), a Váci út vonalán Újpe stig tart, egy vágánnyal, de kitérőkkel. 1866. augusztus 1-jén adják át. A lóvasút kocsijai 37 perc alatt teszik meg az utat (s azt hiszem, ezt a rekordot talán csak az Újpe stre tervezett metró dönti majd meg valamikor). A kocsik első, másod- és harmadosztályúak, nyitottak és zártak – a nyitottakban 22, a fedettekben 38 utas fér el. Ez már igazi elővárosi közlekedés, a harmadik – Koppenhága és Bécs után – Európában. Még hamarabb kapcsolódhat be Újpe st a dunai vízi forgalomba. 1855-ben kezdik építeni az újpesti kikötőt, részvények és bérlet segítségével. 1863-ra elkészül – Clark Ádám (!) tervei szerint – a part és a Népsziget közötti Duna-ágban. Kezdetben a Dunagőzhajózási Társaság, majd a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. személyhajói bonyolítják le Pesttel a forgalmat. Az első gőzhajót már 1859-ben fogadhatják az újpestiek, de a járatok akkor még csak alkalmanként érintik telepünket. 1861-ben több házbirtokos is kéri a hajózási társaságot, hogy rendszeresítse a járatokat. Egy ilyen nagy – 32 hektáros, 600 hajó befogadására alkalmas – kikötő azonban meghaladja a község szükségleteit, ezért nem is maradhat Újpe sté. 1855-ben az államkincstár ki is sajátítja, megváltja az uradalomtól – de az újpesti részvényesek és kikötőbérletük semmilyen kártérítést nem kapnak, pedig az alapszerződésben is benne foglaltatik a szabad kikötői használat, de erről sem az uradalom, sem a kincstár nem akar tudni, s a taksáspolitiká ság nem orvosolhatja sehol baját.

Az ötvenes évtizedben – az önkényuralomnak a gazdasági életet mesterségesen akadályozó adminisztratív intézkedései miatt – csupán egy új manufaktúra keletkezik, a negyedik, a Weisz Ármin és Fia Bőrgyár 1856-ban (ahol juhőr-kikészítéssel és kristálysződa gyártással foglalkoznak). A Wolfner cég pedig 1855-

ben átalakul (belép Wolfner Lajos, aki jelentős személyiség lesz Újpe sten), létrejön a Wolfner Gyula és Tsa Közkereseti Társaság (amelyben főleg birkabőr cserzésére, kikészítésére és gyapjú mosására rendezkednek be).

Miután az önkényuralom gazdaságpolitikája a hatvanas évek elején megbukik – például visszavonják a zsidók elleni megkülönböztető intézkedéseket, s ez gyarmatunkon jelentőséggel bír –, előkerülnek a kedvezőbb viszonyokra váró tőkék (annak következtében is, hogy létrejön az elővárosi közlekedés): a régebbi manufaktúrákat modernizálják, és öt újat alapítanak.

A Neuschloss cég 1860-ban – majd a Lövy cég is, amely furnért, lemezeket, fűrészelt faanyagot állít elő – bevezeti a parkettagyártás, s elnevezi az üzemet Első Magyar Parkettagyárnak, út- és vasútépítési munkákat is vállal, majd áttelepszik Pestre, a parkettagyárat pedig Ehrenwald Simon faanyagkereskedő veszi át.

Az ország első nagyüzemi enyvgyárát gyarmatunkon hozzák létre, 1860-ban: a Leiner Testvérek Enyvgyárában bőrenyvet és csontszemet készítenek. 1862-ben kezd termelni a Stern Ignác Szesz- és Szeszfinomító Gyár, amelyben denaturált szeszt, melléktermékéből szárított moslékot gyártanak, s ezt disznóhizlalda felállításával hasznosítják. Hamarosan, 1864-ben egy másik enyvgyár is létrejön, a Leiner Fülöp és Fiai Enyvgyára, amely bőrenyvet és zselatint termel. 1867-ben két hajógyárat alapítanak, egy kisebbet: a Hartmann József Hajógyárát, ahol gőzöst és uszályt építenek, és egy nagyobbat: a Pest-Fiumei Hajógyár Rt. Újpesti Gyárat, malomtulajdonosok és nagybirtokosok fektetik belé pénzüket, ebben gőzösöket, uszályokat, csavargőzöst, motorost, kotrógépet állítanak elő.

Gyarmatunkon már 9 manufaktúra működik: 3 a bőrgyártásban, 3 a faiparban – ebből 2 a közlekedési gépgyártásban is –, 2 a vegyiparban, a bőr- és a faüzemekhez kapcsolódva, s 1 az élelmiszer-alapanyaggyártásban (szesz).

Ezeket az üzemeket azért nevezem manufaktúráknak, mert nem nagyok – kezdetben 8-10 munkással dolgoznak, korszakunkban később sem többel, mint 20-30-as létszámmal –, s ezért, mert ugyan gépeket is alkalmaznak (Neuschlosséknál gőzfűrés van, s már 1862-ben 4 gőzgép dolgozik az üzemekben), de még a kézi munka uralkodik bennük, bár a munkaszervezés már üzemszerű, s gyártmányaikból sokat állítanak elő.

Nyolc manufaktúratulajdonos (s néhány nagykereskedő is) – a kilencediknek több nem helyi részvényes a birtokosa –, egy kivételével, aki német eredetű, a zsidóság köréből kerül ki, ők a nagypolgárok, a burzsoázia helyi képviselői. A korabeli Magyarországon, a tőkével rendelkező elemek közül elsősorban a zsidóság életmódját jellemzi, mégpedig hagyományosan, a vállalkozói magatartás, így amint erre lehetőség nyílik, ők fektetnek be először a nagyüzemszerűen szervezett iparba (a német vállalkozókkal együtt), miközben elsőként használják ki (a kapitalizálódó nagybirtok tulajdonosai mellett) a hitelekben rejlő lehetőségeket is.

A gyarmat kisipara azonban – egyrészt szintén a helyi, őshonos iparágazatokban, másrészt rengeteg féle olyan szakmában, ahol hiányzik a manufaktúra – túlszámalyja a nagyipart, például munkáslétszámban. A kisvállalkozások tulajdonképpen úgy terjednek, ahogy a házak sokasodnak, mert a házbirtokosok egyúttal önálló műhelyt, illetve üzletet is nyitnak.

Becslésem szerint a kisiparosok és kiskereskedők száma a hatvanas évek végére meghaladja a százat, s alkalmazottakkal együtt a kisvállalkozás 3-400 családot tarthat el. Újpest a kisműhelyek, a szatócsboltok, a kocsmák fészke lesz. A kispolgár boldogulásának színhelye.

A hatvanas évek végére csökken – 5-10%-ra – a kispolgárok aránya, mert az idevándorlók tömegéhez viszonyítva egyre kevesebben képesek önálló vállalkozásba beruházni – tudjuk, ehhez kaucióra, telekbérletre, házépítésre is szükség van.

A betelepülők túlnyomó többsége háznincstelen és csupán munkaerejével rendelkező munkás.

Olvasom ugyanis, hogy az 1856-65 közötti esztendőekben a főtí katolikus plébánián megkeresztelt 740 újpesti újszülött apja közül: 383 „plebeius”, 210 kézműves, 7 napszámos, 54 szolga, 43 ismeretlen foglalkozású, s csak 17 iparos – molnár 9, asztalos 3, cipész, ács kosárkészítő, lakatos, kőműves 1-1 –, 2 kereskedő, 3 hajós (tehát összesen 22 jelenti az önálló pozíciót), 10 vincellér (hiszen az istvánhegyi szőlőket gyarmatunkhoz csatolják), 3 béres, 2 lovász (uradalmi cselédek), 2 elbocsátott katona s 1-1 kántor, hajdú, legény s a jegyző.

A munkások a gyarmat népességének legalább 80 százalékát képviselik, hiszen egyaránt munkáspozíciót jelent a „plebeius”, a kézműves, a napszámos, mert munkaerejükön kívül mással nem – legfeljebb szakértelemmel – rendelkeznek, s azt szabadon

értékesíthetik, ha tudják, ha szükség van rájuk.

A munkásság még egyetlen más korabeli magyar településen sincs túlsúlyban, s sehol sem határozza meg alapvetően a helyi társadalom szerkezetét, ahogy az Újpesten – még Pest-Budán sem.

A zsellér-munkásság négy csoportra oszlik: a műhelybérő iparosra, a kézművesre, a mesterlegényre, a napszámosra – abban mindnyájan megegyeznek, hogy sem házzal, sem önálló vállalkozással nem rendelkeznek.

A munkások mindegyik csoportja – már említettem – az „eredeti tőkefelhalmozódás” kárvallottja, lényegében a tradicionális társadalom szempontjából lecsúszott elem, a tőkés társadalom szempontjából pedig nincstelen, kiszolgáltatott.

És mit takarhat vajon az „ismeretlen foglalkozású” megnevezés? Arányuk föltűnően nagynak, 6-8%-nak mutatkozik. Gondolom, hogy belőlük kerülnek ki a kétes elemek, akikről nehezen megállapítható, hogy mivel is foglalkoznak. Többségük sokszorosan munkanélküli, elesett, aki máról holnapra tengődik, minduntalan a törvénnyel kerül összeütközésbe. Kisebbségük nem is hajlandó munkát vállalni, ügyeskedő, aki mellékutakon, a mások rovására minden áron érvényesülni akarók kényes üzleteinek szolgálatát vállalja, a bűnözés árán is.

Az „ismeretlen foglalkozásúak” mindkét csoportja, az elesettek és ügyeskedők szintén a szabad verseny lecsúszott vagy fölemelkedni nem tudó vesztesei. Ezek a vesztesek, akik a modern-urbanizáció kezdeti szakaszának jellegzetes elemei, mind szegények, városi szegények – a pauperek.

Ebben a korszakban Újpesten a lakosság csaknem 90%-át képviselő városi szegények – a kárvallottak, a vesztesek – állanak szemben az önálló vállalkozókkal – a kedvezményezettekkel, a „sikeremberekkel”.

A lakosság többségének, a szegényeknek a tulajdonában még összesen 100 pengőforint érték sem gyűlik össze – s 8-10 pengőforint tartozást sem képesek visszafizetni. Egy átlagos újpesti szegény vagyonát a rajta lévő ruha jelképezi.

Például: egy lengyel származású, 41 éves napszámos téglavető halála után semmi ingóság sem marad; egy 38 éves bognár hagyatéka néhány rozoga bútordarab s kevés ágynemű; egy zsidó házaló 37 éves feleségének vagyona 4 vánkó, 1 dunyha, 1 lepedő, 3 felsőruha; egy felső-ausztriai zsidó napszámos az égvilágon semmit sem hagy maga után; egy asztaloslegény hagyatéka: 1 puhafa festetlen asztal, 1 nyoszolya s 8 pengőforintot

érő ágynemű és felsőruha; egy morva asztaloslegény 28 pengőforint értékű ingósággal bír, de adóssága 38 pengőforint; egy Trencsényből származó szolgálólány után 2 pengőforint marad.

A lakosság nem egészen 10%-ának, a vállalkozóknak a vagyona azonban jelentős.

Például a nagyvállalkozó – a Lövy, Neuschloss, Wolfner – családi cégek könyveléséből kiderül, hogy 200-300 ezer pengőforinttal rendelkeznek.

A kisvállalkozók sem panaszkodhatnak – például Markovics János hentes, kocsmáros és földbérlet, valamint háromszoros bíró (ő járul fele részben hozzá a község háza építési költségeihez), aki halála után a következő ingatlanokat és ingóságokat hagyja hátra: két ház 1600, illetve 1800 pengőforint értékben, 27 hold szántó és rét Rákospalotán, 180 pengőforint értékű állampapír, 9000 pengőforint készpénz, 20 pesti mérő rozs, 2 vaseke, 1-1 kocsi, szekér, 100 akó bor, 2 kocsisló, 2 jármos ökör, 1 tehén, 1 borjú, 400 zsúp szalma, rengeteg bútor, edény, ruhaféle.

3.

A gyarmat lakóinak életmódja elsősorban azért szokatlan és új, mert az ember minőségi egyenrangúságának elvére alapozódik, szemben az uradalom és a vármegye többi települése népességének életmódjával, amely rendi előjogokon, kasztszerű megkülönböztetéseken nyugszik.

Újpesten viszont nem alakul ki rendi hagyományok, patriarchális szokások által szabályozott kapcsolatrendszer házbirtokos és lakója, mester és legény, manufaktúra-tulajdonos és munkása között – nem élnek családi viszonyban, mint például a céhekben. Kapcsolatukat ridegen a gazdasági egyenlőtlenség és érvényesülés határozza meg: a vállalkozó teljesen kizsigereli alkalmazottját önkényesen kiszabott munkaidővel, vasárnapi munkával, bér nem fizetéssel, uzsorakamatokkal, az alkalmazott pedig azzal törleszt, hogy nem fizeti vissza az uzsorakölcsönt, nem végzi el a rá kiszabott munkát, nem fizeti ki a lakbért. Becsapja egyik a másikat, igyekeznek egymás eszén túljárni – s ez egyáltalán nem ellenkezik a minden áron való szerzés, a „gründolás” moráljával –, összevesznek a tettelegességig, civakodnak, pereskednek.

A gyarmatosok életmódjának alfája és omegája az állandó helyváltoztatás, a föltörekvés – a területi és társadalmi mozgás. Ha például a házbirtokos nem fizet az uraságnak, akkor nyoma vész, ha a lakó nem fizet a

tulajdonosnak, nem lelhető föl sehol, a pervesztes, az elárverezendő, a csődbe jutott, a törvénysértő, az ügyeskedő, a boldogulni nem tudó, a kisemmizett elszökik, elvándorol, ahogy idejött – az elköltözés is óriási méreteket ölt (hatósági ki- és bejelentkezési kötelezettség még nincs).

Gyarmatunk belső életében tehát megvalósulhat az újító polgárság néhány alapvető eszménye: a törvény előtti egyenlőség, a gazdasági érvényesülés elvi lehetősége – s a helyi nyilvánosság intézményrendszere.

A polgári nyilvánosság tagjai kezdetben és elsősorban irodalmi jelenségeken vitatkoznak, s ezzel problematikussá változtatják az addig nem problematikus művészetet és kultúrát, kicserélik véleményüket a sajtóról, a színházról, az irodalmi művekről (például gyarmatunk első olvasóköreben, amely 1860-ban jön létre, és négy évig működik, és a másodikban, amely 1865-ben szerveződik meg; vagy kölcsönkönyvtár, révén, amelyet 1867-ben egy pesti könyvkereskedő nyit meg; a színház pedig Pesten elérhetővé válik, a Nefelejts című fővárosi lap 1866-ban azt írja, hogy a Nemzeti Színház előadásai után „több vagon közlekedik Pest és Újpest között a közönség kérelmére”; de már 1858-ban a Hölgyfutár jelenti, hogy az újpestiek „komor borongó őszi estében se unják magukat, a Fortuna teremben – kávéházi különteremben – zeneestélyeket tartanak”, sőt – amint a Nefelejts erről 1865-ben hírt ad –, mulatóhelyet akarnak emelni, bálteremmel, nyári színházzal, föld alatti látványosságokkal, fürdővel stb.”, s erre adódna lehetőség, mert egy újpesti kerttulajdonos e célból följárlanla telkét, sőt jelentékeny pénzösszeget is; a következő évben pedig azt írja ez az újság, hogy az újpesti kikötőszigetet „nagy népkertté akarják alakítani, közepén nagy üvegházakkal és kioszkkal”; és már helyi író is akad: a jegyző kisebbik fia, aki Tündérffy Kálmán kalandjai címen regényt ír és előfizetési íveket küld szét.

A kultúrán gondolkodó, vitatkozó közönség elsősorban egymás otthonát látogatja, ahol külön tér áll a vendégsereg rendelkezésére – persze két kezemen megszámlálhatom, hogy hol, kinek a házában: ott, ahol a családi élet magánéletté szerveződhet, tehát elválik a közélettől –, s ez a magánélet, az intimszféra kivételével nyilvános szereplésre is kiterjeszthető. A polgári nyilvánosság a magánülethez tartozik, a családtagok magánemberként vesznek részt benne, hogy ezt megtehessek, tehetősnek és műveltnek kell lenniük. A közönséget, a nyilvánosságot tehát csak a nagypolgári családok alkotják korszakunkban Újpesten, ők

hozhatják létre azt a polgári lakásmódot, amely szerkezetében tükrözi, hogy a magánélet – a citoyen és tere –, valamint a közélet – a burzsoá és tere – egymástól elkülönül.

A polgári individualizmus és a közélettől elvált magánélet megtestesítőjeként – már Újpesten is – kiformalódó polgári kiscsalád otthonának tehát két egymástól eltérő feladatot kell teljesítenie, de egy térben, így két részre tagolódik a lakás, az egyikbe a műhely, az üzem, az iroda, az üzlet – a tulajdon és a munka világa, a közélet tere – helyeződik, a másikba a családi (pszichológiailag is motivált) bensőséges világ, a magánélet tere kerül, amelyet a háló- és gyerekszoba (a leggazdagabbnál a családtagok részére külön szobák) meg az ebédlő jelképez, illetve az intimszféra meghosszabbításaként a fogadószoba (nappali vagy szalon formájában) testesít meg, a társasági élet, a nyilvánosság színteréeként.

A polgári lakásmód gyarmatunkon néhány manu-faktúratulajdonos és nagykereskedő otthonát jellemezheti csak. (Nézzük meg például Neuschlossék házáat, amelyet 16 ezer pengőforintra becsülnek 1855-ben, 1800 négyszögöles, tehát „hatszoros” telken 13 szobából, 3 konyhából, 3 kamrából, istállóból, szekérállásokból, műhelyekből, raktárakból áll. Kitűnhet, hogy legalább 3 külön háztartásra tervezték – együtt él két-három generáció, a zsidók hagyományos nagycsaládi szervezete tehát kezd felbomlani a polgárosodással kiscsaládokra – és mindegyik háztartáshoz legalább négy szoba tartozik, s a fennmaradó egy szoba az egész ház fogadószobája vagy szalonja.)

S mivel a nagypolgárok gyarmatunkon a zsidóság köréből kerülnek ki, ők teremthetik meg Újpesten is azt a polgári lakásmódot, amely a nyilvánosság színterét is magába foglalja, tehát ők az első alanyai a kultúrán is szocializálódó közönségnek. A magyar polgári kultúrát gyarmatunkon tehát nem magyarok képviselik kezdetben, ezért ez a kultúra idegennek hat.

Az olvasókör, a kölcsönkönyvtár, a színház, a zenei estélyek, a bálók vagy a regény-előfizetés közönsége azonban tágabb, bővebb, mint az előbb említett szűk nagypolgári nyilvánosságé, amelyet „elsődleges” közönségnek is nevezhetünk. A nyilvánosság azért bővíthet ki, mert a magánéletre való életmódbeli lehetőség a közéletnek nemcsak a termelési szférájában, hanem a politikai és a jogi szférájában is eldől. Ezért potenciálisan a közönség tagjai lehetnek: azok, akik a községi politika alakításában – mint választók vagy

megválasztottak – jogokkal rendelkeznek (amely legalább 200 házbirtokos családot érint 1868-ban), akik valamilyen szerződés révén jogi személyként szerepelnek (ez lemérhető a perek sokaságán: annyi per, mint Újpesten, az uradalom vagy a vármegye egyetlen településén sem zajlik, már 1842-46 között az uradalmi ügyész előtt lefolyt perek 40%-a újpesti ügy, s ez az arány az ötvenes-hatvanas években növekszik).

De ők – lényegében a kispolgárok – már egy más minőségű, „másodlagos” közönséget alkotnak, amely ugyan az „elsődleges” közönségen kívül reked, viszont összefogja a polgárság szélesebb rétegeit, a kézműveseket, a mesterlegényeket, a szatócsokat is, akik főleg a helyi eseményeket vitatják meg – nem kell tehát műveltnek lenniük sem – ezzel kialakul egy politikai jellegű nyilvánosság, amelynek legfontosabb színhelye a kávéház – s Újpesten nem is egy kávéház működik már ebben az időben.

A kávéház az „elsődleges” közösség tagjainak a fogadószoba „meghosszabbítását” jelenti – de csak a családfő, a férfi részére –, a „másodlagos” közönség számára pedig a fogadószobát helyettesíti.

A kávéház – legyen elegáns vagy kevésbé az – a polgári szellemiséget, ízlést, életmódot nyilvánosan képviseli (példázzuk ezt az ízlést, stílust a korabeli legnagyobb újpesti kávéház berendezésével: első termében 24 bőrhuzatú szék, 8 nádfonatú szék, 4 bőrhuzatú kanapé, 10 asztal, 5 aranyrámás tükör díszekkel, sárgaréz lámpák, sárgaréz fogasok, 20 ablakfüggöny, pénztár trafiktartóval, szivargyújtó lámpa, 3 újságtartó, képek, mosdótál víztartóval, 1-1 teke- és biliárdasztal 14 dákóval; innen az első teremből üvegezett duplaajtó vezet a vendégszobába, hol a hasonló bútorzat mellett szintén aranyrámás tükrök és 4 vörös függöny díszleg, s kirakva a vendég szeme elé, metszett likőrös üvegek és poharak, pezsgős- és söröspoharak, s ami még kell egy ilyen elegáns helyre, a kávéházak többsége persze ennél sokkal szegényebb).

De ez a „másodlagos” közönség csak akkor válhat valóban a polgári nyilvánosság „elsődleges” részévé, ha tagjai jelentősebb tőkére tesznek szert, s ha megszerzik a műveltekre jellemző habitust – mert akkor teremthetik meg csak a polgári életmódot. Viszont azt kell látnom az adatokból, hogy az életmód legfontosabb anyagi tényezője, a lakás nem felelhet meg a polgári életvitel igényeinek. A házingatlanok többsége ugyanis roppant értéktelen, mert 1000-6000 pengőforintra taksálható csupán, ilyen házakban az igazi polgári lakásmód terét

lehetetlen kialakítani. (A házak a legalacsonyabb adóosztályokba tartoznak – 1850-ben a 47 házból 36 –, értük 30 krajcártól 2 pengőforintig kell adózni egy évben. De még a „jobb” házak is csak annyira jók, hogy 6-8 pengőforintra rúg az évi adójuk – egyetlen ház akad ekkoriban, amelyért 25 pengőforintot kell adózni –, s ezekben több szoba csak azért épül, hogy kiadhassák lakóknak.)

Még értékesebb házakat is inkább megélhetésre, kiadásra terveznek – s ezekben a házbirtokos általában csak két szobát lakik, ugyanannyit, mint legtehetősebb lakói. (Például egy 1852-ben épült, 600 négyszögöles, tehát „dupla” telken, két udvarral rendelkező értékes – 15.700 pengőforintra becsült – sarokházban a következő lakásokat alakítják ki: az első udvarban 3 darab utcára néző két szoba-konyhás (kamrás) lakást és egy hozzá csatlakozó, udvarra néző melléképületben 1 darab szoba-konyhás (kamrás) lakást, a pincében 3 darab szoba-konyhás lakást, a második udvarban, egy kisebb házban 2 darab szoba-konyhás (kamrás) lakást találhatunk a szekérállás és az istálló közelében. Mindegyik lakáshoz – tehát 8-hoz – külön fűskamra tartozik. Kert is van, 200 nemesített gyümölcsfával s 400 szőlőtővel. Tulajdonképpen egy nyolclakásos bérházat mutattam be.)

A máig jellegzetes Újpesti építkezési mód és lakásmód tulajdonképpen már ekkor, a múlt század ötvenes éveiben kialakul: s ez egyfelől a kispolgári lakásmód, másfelől a proletár lakásmód, mindkettő ugyanabban a házban-udvarban formálódik ki és különül el, az egyik feltételezi a másikat. A tulajdonos a saját lakását – mellé műhelyét vagy üzletét – az utca felé, a zsellér-munkások számára kiadásra szánt többi – szoba-konyhás, illetve egyhelyiséges – lakást az udvar felé építi föl. (A házak általában magas kőalapon állanak, falazatuk kövel kevert téglá vagy vályog, ha kell, a dunai ár hullámainak is ellenálljanak; tetőszerkezetük deszkából vagy faszindelyből készül, emiatt a tűzveszély igen nagy, elhárítása komoly gondot okoz. A házak többségét alapincézik, hogy a tulajdonos a raktárát, a borospincéjét [ha bora van] elhelyezhesse. Az udvarra istállókat és szekérállást is föl húznak, ha szükségük van rá.)

A kispolgári lakásmód kizárja nyilvánosságot teréből – fogadószoba híján – hiszen a műhelyből vagy üzletből és az átlagosan két szobából – hálóból, ebédlőből – álló lakás elzárja a magánéletet a nyilvánosság elől, az intimszféra azonban még sem igazán zárt – elsősorban lélektanilag –, hiszen a hálót a

szülők megosztják a gyerekekkel. A kispolgár nem része az „elsődleges” közönségnek, mert – tökeszegény, s ezért híján van a művelt habitus megszerzésére való késztetésnek –, magánéletének nincs nyilvános szférája.

Akik pedig a polgári nyilvánosság mindkét formáján kívül rekednek – a tulajdonnal nem rendelkezők, a munkások, a műveletlenek, a lecsúszottak –, azok a városi szegénység életmódjának megfelelő lakásmódot követhetik: a proletár lakásmódot, amely gyarmatunkon a túlnyomó többség otthonát jellemzi. A zsellér-proletárok nem saját tulajdonban, hanem lakóként, bérelt lakásokban élnek (háztulajdonnal a családok négyötöde nem rendelkezik a hatvanas évek végén), jövedelmük kicsi, ezért csak szoba-konyhát vagy egy helyiséget bérelhetnek (egy szobára átlagosan négy személy jut, de a proletároknál az átlagnál rosszabb a laksűrűség), ilyen körülmények között természetesen magánéletük nem szerveződhet meg – ennek megfelelő terük nincs (a szegénység életmódjára az intimszféra hiánya jellemző) –, tehát a közéletben sem vehetnek részt. A proletár lakásmód sem a magánélet, sem a közélet színtere nem lehet, egyszerűen csupán fizikai-biológiai védelmet nyújt, s ezt is tökéletlenül. A proletár lakásmód is ismeretlen, hagyománytalan – csupán Pest-Budán formálódik ki még –, mert az őstermelők és parasztok a hagyományos népi kultúrának megfelelő organikus lakásmód – s nem a városi szegénység – viszonyai között élnek, ha nincstelenek is (kivéve az agrárproletárokat). A pauperizálódott csoportok társas együttlétének színhelye egyrészt a ház udvara, másrészt a kocsmá (ahová miért is járhatnának másért, mint lerészegedni és verekedni, s gyarmatunkon mindennaposak a közbotrányokozások).

A firssen kiformalódó – polgári és proletár – kiscsalád, mivel nélkülözi a hagyományok, szokások védelmét, igencsak sebezhető (persze ebben nagyok a különbségek vallási, etnikai, származási, vagyoni körülményektől függően), hiszen a polgárok intimszférája elzárt, a szegényeknél pedig nem létezik, ezért a családi élet tradicionális kötöttségét, erkölcsiségét nem szívesen vállalják, de az új polgári familiáris szemlélet még cseppfolyós állapotban létezik csak gyarmatunkon. (Például házasságot általában később kötnek – a férfiak kétharmada, a feleségek fele csak 26 éves kora fölött, s sokszor az asszonyok idősebbek férjeiknél –, fiatalabb korban nem családalapítás jár az eszükben, s az idősebb nők tehetősebbek, tehát gyanítható, hogy bevett az érdekházasság. Ezután feltűnően sok a koraszülés és az abortálás meg a

házasságon kívül született gyerek, akiknek egy részét ugyan vállalja az apa – az ágyastársi viszonyt gyakorlatilag itt házasságnak tekintik –, de a házasság szent kötelékét nem tartja fontosnak. Sok a leányanya is – például az 1840-44 között született csecsemők negyedrésze anyja nevét kapja –, mert számos az egyedülálló nő és férfi, aki (korabeli forrás szerint) „erkölcstelen életmódot folytat”).

A polgári nyilvánosság azonban csak ott lehet teljes, ahol a polgári státus valódi s ahol a település városi jogállású, ezért az újpesti nyilvánosság részleges. Egyaránt ki van szolgáltatva a főváros valódi polgári nyilvánosságának és az uradalom vármegye rendi reprezentatív nyilvánosságának.

Azt is hozzá kell tennem mindehhez, hogy a helyi nyilvánosság létrejöttével, ha ez részleges is, tulajdonképpen szellemileg várossá avatódik gyarmatunk – megkezdődik tehát a szellemi infrastruktúra kiépülése, amely azt eredményezi, hogy létrejöhet a nyilvánosság fórumai számára néhány városi komfortot tükröző „otthon” (kávéház, olvasóköri, különterem). De mivel ez a szellemi infrastruktúra felemás értelemben polgári és gyarmati módon kiszolgáltatott, ezért az anyagi infrastruktúra legfontosabb területe – a közigazgatáson kívül –, a lakásépítkezés rendkívül elmaradott, s ez már a lakásmódban is tükröződött, valamint a település-tervezés, amely nem létezik.

Ez a zárt soros, kisvárosias település spontán jön létre – az egyéni tehetőség, ízlés, szándék, a megszokás és utánpótlás révén – és így terjeszkedik. Építési szabályzata sincs még, csak annyi a kötöttség, amennyi az Alapítólevélben így fogalmazódik, hogy: „semminemű dísztelen és jó ízléssel ellenkező épületek ne tétessenek...”

Gyarmatunkon nem tervezik meg az utcákat sem, az utcahálózat, ha egyáltalán kiforrálódik, a parcellázás esetleges cikcakkjait kénytelen követni. A lakóházak közé műhelyek, üzemek, raktárak települnek, üres telkek akadályozzák a közlekedést, áthaladást. A telep zavaros, rendezetlen, „pionír” stílusú (ha stílust egyáltalán emlegethetünk). Amikor a gyarmat megszületik, átmeneti, ideiglenes jellegét természetesnek kell tartanom. De korszakunk végére – előrebozsátom, hogy azon túl is – ez a „pionír” stílus állandósul, sőt a településmódban és az építkezési módban szerkezetalkító tényezőként marad fent.

A rossz minőségű, silány és csúnya, stílustalan házak, lakások elszaporodásának több oka van, mégpedig a következők: hogy a telek bérelt, nem a

házbirtokos tulajdona, soha nem tudhatja, mikor fosztják meg bérletétől, s ezzel együtt házából is – bár a ház fölött „szabadon” rendelkezhet, de kétséges, hogy érvényesülhet ez, ha viszont a telek fölött nem rendelkezik szabadon; hogy tőkebefektetés, illetve megélhetés céljából építkeznek, tehát minél kevesebb kerül, annál hamarabb fizetődik ki és hoz hasznot; hogy nemcsak házadót, de telekbérletet is fizetni kell (nem beszélve a kaucióról) – tudjuk, hogy az uraságnak, függetlenül az épület nagyságától, minőségétől, attól, hogy melyik adóosztályba soroltatik, egységesen 25 pengőforintot kell bérletbe fizetni 300 négy-szögölentként, tehát az állami házbéradó többszörösét – s ez az aránytalanul nagy adóteher fölemésztí a tőke és a megélhetés nagy részét; hogy ráadásul az építkezés csak vagy készpénzből vagy uzsorából történhet, mert örökhaszonbérések jelzálogkölcsönt nem vehetnek föl. Ismét bebizonyosodik, hogy az örökhaszonbérés taksás státus következtében a házbirtokos-vállalkozó polgárok minduntalan jobbágyi pozícióba szorulnak.

Ezért a házbirtokosok érdeke az, hogy kiuzsorázzák bérelt telküket – például azzal, hogy a telek minden talpalatnyi helyét igyekezzenek beépíteni kiadásra szánt sok és kis lakással, hogy minél több lakbérjövödelmet húzhassanak –, így maradhat csak nyereségük az adók kifizetése után.

Mivel a lakosság gyorsabban szaporodik, mint a házak és a lakások – 1840-68 között a lélekszám kilenc és félszeresére, a lakóházak nyolcszorosára nőnek –, tehát a szűk lakáspiac, a lakáshiány miatt, a lakbér magas: 12-180 pengőforint között mozog egy évben. Ezek az összegek uzsorának számítanak – még a legalacsonyabb is, mert azért csak egy kis sötét kamrát adnak.

A lakbér uzsora, amely édestestvére a lakásínségnek – annak, hogy a lakásépítés nem tart lépést a lakás-szükséglettel –, egyidős gyarmatunkkal, végigkíséri minden korszakát, sohasem szűnik meg.

A kiuzsorázott telek és a lakbér uzsora azt eredményezi együtt és egymást erősítve –, hogy az építkezési mód gyökértelen, elmaradott, szegényes, átmeneti jellegű. Mert sem a hagyományos magyar, sem a hagyományos közép-kelet-európai urbánus településmód egyik kikristályosodott stílusát, szemléletét sem vehetik át vagy formálhatják saját képükre; idegenek lévén, a magyart nem ismerik vagy nem tartják magukénak, telekspekuláció lévén, a sajátjukat nem képesek meghonosítani, így kiszolgáltatottságuk miatt csak nyerésszédésre vagy

ideiglenes, olcsó megoldásokra törekedhetnek. Az újpesti polgárházak a közép-európai – dél-német, osztrák, cseh – polgári házformát lerontott minőségben mintázzák: a telek utcavonalát végigépítik, a bejáratot, amit a tető alá vesznek, középre tervezik; az udvart teljes egészében elválasztja az utcától az épület. (Ezt az udvart körbeépítik lassanként melléképületekkel, szobakonyhakkal, egy helyiségekkel, hogy kiadják – de ez már nem a hagyományokkal, hanem a lakásínséggel függ össze.)

Igy keletkezik nálunk az ipari kisvárosokra is jellemzővé váló települési mód, amely a kispolgári életmód anyagi lehetőségét és szellemiségét keretezi.

Az ideiglenes szerkezetű településmód és a lakásnyomor Újpest társadalmi sajátosságaiban rejlik.

A házbirtokos polgárok örökhaszonbéres taksás jogállása azután sem változik meg, hogy 1853-ban mindenhol megszűnik a hűbéres jellegű jogviszony, pontosabban a jobbágyi függőség. A jobbágyok megválthatják telkeiket, de az újpesti taksások – amint nagy megrökönyödésemre kiderül – nem veheti meg egyszer és mindenkorra házhelyeiket, azért, mert jobbágyi kötelezettségeik nincsenek, nem jobbágyok, s mert nem mezőgazdálkodásra használt telekre a megváltás nem terjeszthető ki. A házbirtokos-taksások a joggyakorlat szerint kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnek, mint a teljes jobbágyok, hiszen nem szabadulhatnak meg az örökhaszonbéres státustól (a háznincstelenek a zsellérségtől, ha a logikai levezetés útján következik), s hogy így legyen, erről az uradalom is gondoskodik. Amikor mindenhol az országban fölszámolódik a jobbágyi helyzet, gyarmatunkon fönny marad – de facto, legföljebb de jure nem (ahogy eddig is volt). S konzerválódik egy rendi függés, éppen a szabad verseny méhében. Újpest kivételes, egyedülálló viszonyaira nem találnak megfelelő jogi paragrafust, ez persze senkinek sem közvetlen érdeke, a lakosság kivételével – a település gyarmati jellege megszilárdul.

Ki kezdi fölépíteni ezt a várost – amely már gyarmati korszakában is valódi város, mert telkeinek jövedelmezőségét csak a fölépítmény biztosítja egyedül (szemben a falvakkal és az uradalommal, ahol a telek maga)? Kinek a bélyegét viseli magán ez a zárt soros földszinti házakból, kispári műhelyekből, kisebb boltokból álló település, az udvarok mélyén nyomorlakásokkal – amelyet csak színez a néhány manufaktúra telepe és tulajdonosainak villaszerű háza?

Azt hiszem, nem tévedek, ha megállapítom: a kisvállalkozók bélyegét viseli magán Újpest, hiszen mint

házbirtokosok, ők építik föl saját maguknak, illetve nincstelen lakóiknak. A kispolgárra azonban nem alapozódhat a modern urbanizáció – rossz szemmel is nézi a bevándorlást, a manufaktúrákat, a műveltek nyilvánosságát; szerinte is „gründolnak” a nagypolgárok, és „lumpenizálódnak” a munkások –, mert nem képviselheti a modern polgári-nemzeti ideológia társadalmi-gazdasági alapjait: az iparosodást, a tőkefelhalmozódást, a nemzeti és szabad piacot, a parlamentális demokráciát, a nemzeti függetlenséget. Mindezt Pest-Buda mint növekedési pólus és a főti uradalom képviselik, vagyis – a modern urbanizáció ideológiáját és gyakorlatát – Újpest társadalmi szerkezetéhez képest külső erők, amelyek révén településünk megszületik: gyarmatként.

(Rövidített változat)

IRODALOM

- Ugró Gyula: Újpest (1831-1930). Magyarországi városok monográfiája, XI. Budapest, 1932.
- Újpest története, szerkesztette: Bokor László (IV. ker. tanács vb. 1969. sokszorosítottvány.)
- Kubinyi András: Adatok Újpest 1848 előtti történetéhez. Tanulmányok Budapest múltjáról. XI. 1956.
- Kubinyi András: Újpest községgé alakulása. 1831-1849
- In: Újpest története. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1977
- Csabai Imre: Újpest: község – nagyközség – város, 1850-1918. In: Újpest története Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1977.
- Szerényi Antalné: A magyar társadalmi struktúra változása Újpesten, 1850-1865. (Kézirat.)
- Budapest története, IV. (Szerkesztette: Vörös Károly) Akadémia Kiadó, 1978.
- Magyarország története 1848-1891. (Főszerkesztő: Kovács Endre, szerkesztő: Katus László.) Akadémiai Kiadó, 1979.
- Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye, II. (Magyarország vármegyéi és városai.)
- Makka László: A magyar városfejlődés és városépítés történetének vázlata: Tankönyvkiadó. 1963.
- Tóth Tamás: A nagyváros-ellenesség ideológia-történetéhez. Magyar Filozófiai Szemle, 1979. 2.sz.
- Léderer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon, Szikra Kiadó, 1952
- Max Weber: A nem legitim uralom (A városok tipológiája. In: Állam, politika, tudomány.) Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970.
- Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Válasz? 1916.
- Bibó István: A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. Válasz. 1947.
- Erdei Ferenc: Magyar város Akadémiai Kiadó, 1974. Hasonmás kiadás.
- Szelényi Iván: Regionális irányítás és társadalmi osztályok Kelet-Európában: (Kézirat, 1976.)
- Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása: Gondolat Kiadó 1971.

Opauszki Viktória:*

Újpest bőripara

A címben jelzett két szó sokáig elválaszthatatlan volt egymástól, Újpestről nem lehetett beszélni a bőripar nélkül – a magyar bőriparról pedig Újpest említése nélkül.

A települést két iparág tette naggyá: a bőr és a faipar.

Amíg a bőrgyártás és -feldolgozás kézműipari tevékenység volt, Magyarországon hagyományosan fejlett volt ez az ágazat. Újpest helyzete ebből a szempontból is rendhagyó, itt a település méretéhez, lélekszámához és iparszerkezetéhez viszonyítva jelentős volt a bőripar szerepe. Ezért, hogy a későbbiekben leírtak érthetőek legyenek, szükséges néhány fontos tény rögzítése:

– Újpest mai területére 1831-ben költözött az első polgár Mildenerberger Márton személyében. Ettől az évtől kezdjük számolni a település történetét,

– a terület birtokosa gr. Károlyi István 1840-ben adta ki az akkor mindössze 101 fős település alapító levelét, ez időtől beszélhetünk Újpest közjogi létezéséről. Ez az alapítólevél tartalmaz egy, abban az időben különösen fontos rendelkezést „...hogy a gyárak, mesterségek és a kereskedelem minél előbb virágozhassanak, a megtelepedni kívánóaknak előre is alá kell magokat vetni azon szabályoknak (statutum), melynél fogva magok között *sem céheket formálni, sem az ipart megszorító kirekesztő kiváltságos leveleket (exclusivum privilegium) szerezni nem fognak...*”

– azzal, hogy a reformokat támogató Károlyi gróf megtiltotta a céhek alapítását két rendkívüli előnyre tett szert az új település. Először, az iparosok akik más városokban – így Pesten – nem űzhette mesterségét a szigorú cég-szabályok miatt, örömmel telepedett Újpestre. Másodszor, szabadon letelepedhettek a tőkeerős zsidó családok is, akiknek szabad iparüzését Magyarországon akkor nem csak a céhek nehezítették.

– nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy Újpest természeti fekvése, a Duna közelsége rendkívül előnyös volt, mert olcsó szállítási útvonalat és ipari vízbázist is jelentett. Pest közelsége gazdaságilag segítette a fejlődést, mert jelentős felvevő piacot biztosított.

A felsorolt körülményeknek köszönhető az a nagyvonalú változás, amit Ugró Gyula 1930-ban „amerikai módon történt” fejlődésnek nevezett. Tény, hogy Újpest 1868-ban már nagyközség, 1907-ben rt. város, és 1914-ben Budapest, Pozsony és Temesvár után az ország negyedik legjelentősebb ipari városa, a trianoni békeszerződést követően a második helyen állt az akkor még „csak” 80 éves település.

Történelmi tény, hogy a bőripar „virágzása” korszakában, az újpesti bőrgyártás rendkívül fontos és jelentős volt. Örömmel írnék városunk és a bőripar töretlen fejlődéséről, de sajnos a „dicső múlt” után csak az újpesti bőripar lassú elhalásáról tudok számot adni. Még néhány év és Újpest és a bőripar nem összeillő fogalompart fognak alkotni...

Lássuk hát, mi történt és hogyan az elmúlt több mint 160 esztendőben? Az első Újpestre költöző telepes között meglepően sok volt a tímár. 1834-ben Löwy Izsák, 1836-ban Neuschloss Bernát, 1840-ben Julius Wolfner telepedett ide. Kedvező volt számukra az a körülmény, hogy ez a terület viszonylag távol esett lakott helyektől és így nem volt zavaró a tímárműhelyekre jellemző kellemtelen szag.

1840-41-ben Löwy és a Neuschloss cégek súlyos csődbe kerültek, ennek ellenére az ipar fennmaradt. 1840-ben az alapítólevél kiadásakor 15 vállalkozás foglalkozott valamilyen formában bőrrel. Néhány kis üzem hamarosan gyárként működött a gyors fejlődés eredményeként és a századfordulón – több kisebb üzem mellett –

* A szerző tanár, helytörténeti kutató.

három nagy bőrgyár volt Újpesten. A bőripari vállalkozások száma a lakosság számának gyarapodásával együtt nőtt és megfigyelhető, hogy a munkaképes lakosság többféle bőripari szakma között oszlik meg.

Iparág megnevezése	Iparosok száma		
	1840	1910	1930
bőrgyáros		6	16
bőröndös		3	5
bőrfestő	1	4	1
bőrkereskedő		6	18
csizmadia	3	6	3
cipész	5	169	433
cipőgyár			6
cipőkereskedő		4	22
kesztyűs	1		6
kordovánfestő	1		
szíjgyártó	1	8	12
szőrtisztító			2
szőrmegyar			2
szücs			11
timár	3	17	9
összesen:	15	223	546

lakosság száma (fő)	101	55179	67283
---------------------	-----	-------	-------

A XX. század elejétől a bőrgyárak fokozatosan kiszorították a tímárságokat és a hagyományos bőrös szakmák mellett újak jelennek meg. Ilyen volt pl. a bőröndös szakma, ami a vasútközlekedés és az utasok számának növekedéséből adódó piaci lehetőségeket használja ki. A bőrgyárak fejlődése egyre több újpesti polgárnak adott kenyeret és családok több generációja dolgozott egy-egy híres újpesti gyárban. Végül is a tímárságokra a halálos ítéletet az a körülmény jelentette, hogy a készítmények iránt megnőtt kereslet, az import bőrökkel csak a nagyipar vehette fel a versenyt, így a kis tímárüzemek fokozatosan megszűntek. 1920-1938 között az alábbi tímárságok működtek Újpesten:

Gyár neve	Telephely	Gyártmányok
Börművek Rt.	Váci út 76-80.	gépszíj, textiltechnikai bőrök, talpbőr, krómos felsőbőr, diszmuáru
Winternitz Bőrgyár	Horánszky u. 5-7.	nubukbőr, lösevrő, borjúboxbőr, antilopbőr
Resch Ferenc Olimpia Bőrgyár	Baross u. 52-56	talpbőr, vixos felsőbőr
Vincze Ernő Bőrizem	Kisfaludi u. 18.	juh, kecskebőr, ruházati bőr
Schneller József Mercur Bőrgyára	Rákóczi u. 14-16.	Krómos puhabőr, nubukbőr, sportbőrök
Sztarill Bőrgyár	Tisza u. 14.	krómos puhabőr
Fuchs Bőrgyár	Váci út 76-80.	bélésbőr, lösevrő, talpbőr
Kaufer Bőrgyár	Tindódi u. 28.	krómos felsőbőr, krómos gépszíj
Paulik Bőrgyár	Andrási u. 3.	ruházati bőrök
Berger Adolf Bőrizem	Erzsébet u. 3.	"Edit" borjúbox, juhborók, talpbélés, talpbőr
Schwarz Finombőrizem	Árpád út 18.	fekete és színes diszmuáru, bélésbőr, borjú- és tehenbőr
Messó Bőrizem	Rákóczi u. 18-20.	boxbőrök, műszaki bőrök
Stern Testvérek Bőrizeme	Temesvári u. 8.	krómcserzésű felsőbőrök
Kardos Bőrizem	Rákóczi u. 30.	kabátbőrök
Schwarz Bőrizem	Rákóczi u. 22.	króm- és diszmuárbőrök
Rex Bőrgyár	Attila u. 64.	eseres és krómos bőrök

Most pedig lássuk a híressé vált újpesti bőrgyárakat:

Wolfner Gyula és Társa Bőr-, Cipő- és Gépszíjgyár Részvénytársaság. Újpest, Károlyi István utca 1-15.

A morvaországi eredetű Wolfner család első Újpestre települő tagja Wolfner Gyula (Julius Wolfner) volt, aki gyapjúmosó vállalkozásba fogott a Duna partján, nagyjából ugyanott, ahol a későbbi Wolfner-gyár felépült. Engedélye 1840. február 24-i keltezésű. (Társa volt a vállalkozásban Albert Necker). 1845-ben már 8-10 fővel termeltek és gyapjúmosás mellett tímársággal is foglalkoztak. Ekkor csatlakozott hozzájuk Wolfner Lajos, Gyula testvére is és létrehozták a Wolfner Gyula és Tsa. Közkereseti Társaságot.

Első termékük a birkabőről készített szattyánbőr volt. Az új gyár nagyon gyorsan fejlődött, fokozatosan az egész országra kiterjedtek üzleti kapcsolataik, sőt 1869-ben már saját hajójuk szállította a nyersanyagokat és késztermékeket a Dunán és bevezették gyárukba a lóvasút iparvágányát is.

A következő évtizedekben külföldön is terjesztették termékeiket s így hamarosan München, Frankfurt sőt London is megismerhette a Wolfner márkanevet.

1873-ban a tönkrement Első Magyar Bőrgyár Rt. megvásárlásával a legnagyobb bőrgyár lett az országban.

A rohamosan fejlődő üzem irányításában fontos szerep jutott Wolfner Lajos fiainak (József, Nándor, Tivadar és Gyula) mivel Wolfner Gyulának nem voltak gyerekei.

Fontos évszám a gyár életében 1884, amikor elnyerték a magyar állami címer használatának jogát, majd 1898, amikortól a „Magyar Királyi Honvédség Egyetlen Bőr- Hadfelszerelési Gyára” néven termeltek.

Az üzem elsőszámú terméke a talpbőr volt, ebből szállítottak sokat a hadseregnek is. A századfordulón a gyár kb. 1000 embert foglalkoztatott. Újabb és újabb modern gépeket vásároltak, Újpesten elsőként vasúti iparvágányt létesítettek, sőt még az 1894-ben bekövetkezett tűzvész sem

tudta hátráltatni a fejlődést. A kb. 1 millió forintnyi kárt a biztosító megtérítette, s a gyorsan újjáépülő üzem modernebb volt, mint valaha. Közben egyre szélesebb lett az alapanyagok és a késztermékek listája.

Az 1896-os millenniumi kiállításon aranyérmet nyert a cég. Övék volt a teljes magyar bőrexport 30-40%-a.

(1901-ben az angol hadseregtől is kaptak megrendelést.)

A fejlődést az udvar is elismerte, 1904-ben a Wolfner család „újpesti” előnevet és nemesi címet kapott Ferenc József császártól, hamarosan Újpest díszpolgárává is megválasztották Wolfner Lajost.

A cég fejlődése töretlen a balkáni háború majd az I. világháború alatt. Ekkor csak hadfelszerelést gyártottak több mint 2000 ember foglalkoztatásával és újabb üzemszerveket építettek.

A világháború után újabb gyártmányok (krómbőr, lakkbőr), újabb gépek, s egy újabb tűz (1920) utáni újabb újjáépítés jellemzi a húszas éveket.

A társadalmi elismerés is utoléri a családot: 1916-ban a háborús szolgáltatások elismeréseként bárói rangot kapnak.

Az első világháborúnak „köszönhető” a cipőgyártás megindítása is, az első termékek kizárólag bakancsok illetve csizmák voltak.

1927-ben kezdték meg korszerű technológiával (ragasztott és flexivarrott talpú) a cipőgyártást. A gyár termelése az 1930-as években volt a legnagyobb, amikor 650 fő foglalkoztatásával 2000 pár polgári cipőt és 1000 pár katonai bakancsot gyártottak évente. Ez a teljesen elkülönült épületben működő cipőgyár, a későbbi Duna Cipőgyár elődje.

A termelés a maximumát 1935-37 között érte el. Az üzem termékeik közül legjelentősebbek a talpbőr és a gépszíj. 7000 tonna talpbőr és 3000 tonna felsőbőr az ország termelésének 35%-a jelentette.

Világmárka volt ez időben a Wolfner gépszíj.

1937-ben a közkereseti társaságot Rt.-vé alakították. (Alaptőke 9 mill. pengő.)

A második világháború előtti utolsó békeévben, 1938-ban összesen 1402 munkást, ezen belül 1119

férfit és 283 nőt foglalkoztatott a gyár.

A II. világháború már nem volt jó hatással a cégre, gond volt a nyersanyagellátással és az energiaellátással is. 1943-tól csökkent a termelés, majd a gyárból jelentős készleteket nyugatra hurcoltak.

1944. végén a termelés leállt.

Mauthner Testvérek és Társai Rt. Újpest, Váci út 40.

A gyárat alapító Mauthner család igazi „bőrdinasztia”. Korábban bőrkereskedéssel foglalkoztak, ezért ez a gyár nem a szokásos fejlődési utat járta be (tímárság→börgyár), hanem bőrnagykereskedők kezdtek el „mellékesen” börgyártással foglalkozni. Az alapítás éve 1887; Mauthner Mihály és Lipót voltak az alapítók, az üzletvezetésben azonban mindvégig Mihály szerepe volt a jelentősebb. Mivel a börgyártás jobban jövedelmezett, 1887-ben szakítottak a bőrkereskedelemmel és megvették a Jordán Károly-féle börgyárat a Váci úton.

Hamarosan az ország egyik jelentős vállalata lett a Mauthner-gyár és a millenniumi kiállításon ezüstérmét nyertek a gyár termékei (fénybőr, talpbőr, talpkrukon, gépszíjbőr). 1902-ben ebbe a gyárba is eljutottak a vasút iparvágányai. 1921-től a bőr továbbfeldolgozásával is foglalkoztak: létrejött a MATU Cipőgyár (Mauthner+TUrul). Napi 1000 pár lábbelit állítottak elő!

1921-ben átalakították a gyárat részvénytársasággá, melynek a család mellett Wiegner Antal ügyvezető igazgató is tulajdonosa lett.

A harmincas években beszüntették a lábbelik gyártását, helyett még több gépszíjat állítottak elő. Újdonság volt 1933-ban, hogy a Balkánról vásárolt juhbőrből kesztyűbőr gyártását kezdték meg, majd kész kesztyűket is készítettek. E két utóbbi termékből jelentős volt a gyár exportja is. (Anglia, Svédország, Hollandia, Japán, Kína, Norvégia).

Ez volt a termelés szerkezete a második világháborúig.

(Érdekesség: Wiegner Antal ügyvezető igazgató származása miatt 1939-ben az USA-ba emigrált, ahol fia, Jenő, Nobel-díjas atomfizikus lett.)

Hirsch A. Jakab Bőrgyár. Tinódi L. S. utca 22.

A Hirsch család a XIX. sz. közepétől bőrkereskedelemmel foglalkozott Pesten, a Belvárosban. Hirsch Jakab fia, György kezdett bőrgyártásba Újpesten, miután felhagyott a bőrkereskedelemmel. Kezdetben 10-12 emberrel és leselejtezett gépekkel gyártottak kesztyű- és díszmübőröket.

A világválság a gyártmányszerkezet átalakítására kényszerítette az üzemet, főleg juh- és kecskebőrből készült díszmü- kabát- és bélésbőröket gyártottak. Újpesten fokozatosan terjeszkedtek, új épületeket emeltek. Igazi gyárnak 1940-től nevezhetjük, amikor is egy háromemeletes épületben már a hazai kecskebőrök 65%-át dolgozták fel. Közben működött saját bőrárúházuk a Károly körút 24. sz. alatt.

A gyár a II. világháborút kisebb sérülésekkel átvészelte.

Csillag Tibor és Tsa Kt. Újpest, Gárdi J. u. 13.

Csillag Tibor és Gáspár Ignác 1928-ban hozták létre üzemüket, azzal a céllal, hogy Magyarországon addig nem gyártott bőrfajtákat gyártanak, főleg németországi tapasztalatok alapján.

Alapanyagként lóbőrt (később számbőrt is) használtak, mellyel a drágább kecskebőrt helyettesítették. A fokozatosan gyárrá fejlődő üzem 1940-től emeletes épületben állította elő speciális, divatos, ezért keresett termékeit. (Pl. litografált bőrök, gyík és kroko utánzat.)

A II. világháború véget vetett a divatcikkek gyártásának és a hadsereg számára kellett termelniük. Viszonylag kis sérüléseket szenvedett a gyár.

Újpesten 1945. január 10-én ért véget a háború. Ezt követően gyorsan újraindult a termelés az újpesti bőrgyárak mindegyikében, természetesen a háborús sérülésektől függően, eltérő mértékben. Kezdetben főleg szovjet megrendelésre dolgoztak a gyárak, összeszűkült termékskalával, de gyorsan növekedett a termelés és bővült a választék, gond volt viszont a nyersanyagbeszerzés, ezért a termelés növekedése nem volt egyenletes.

1948. március 26-án államosították az újpesti bőrgyárakat, a tulajdonosok többsége külföldre távozott. Az államosítás névváltoztatással is együtt

járt, így lett a Wolfner Bőrgyárból *Táncsics Bőrgyár*, a róla leválasztott cipőgyárból *Duna Cipőgyár*, a Mautner Bőrgyárból *Újpesti Bőrgyár*, a Hirsch Bőrgyárból *Díszmübőrgyár*, a Csillag Bőrgyárból pedig *Finombőrök Gyára*.

A *Táncsics Bőrgyár* megszokott termelési struktúrájával működött tovább, mígnem egy 1952-es súlyos tűzvészt követően felújították. 1958-ban új gépeket vásároltak, 1960-as években főleg krómos, puha felsőbőröket és talpbőröket állítottak elő.

Az *Újpesti Bőrgyárban* főleg keményarut: szegeskrupont, varrókrupont, ágótálpkrupont, nyaktalpbőrt állítottak elő, majd ez kiegészült különböző cipőipari és ruhaipari puhabőrökkel. 1950-től napi 15 tonna nyersbőrt – 1957-től napi 20 tonnát dolgoztak fel.

A *Díszmübőrgyárban*, ahol eddig meglehetősen sok munkát végeztek kézműves módon, megkezdődött a gépesítés. Elkezdtek a sertésbőrök feldolgozását, legeredményesebben eladható termékeik egyike lett a sertéshasszél kesztyűbőr.

A Díszmübőrgyárhoz néhány kisebb gyáregységet hozzácsatoltak, így a Hamerli váci Bőrgyárat, Horváth Lajos Tímárságát, a Stern Testvérek Bőrgyárat és az Apróbőrkészítő Vállalatot (Tata). Így a gyár tevékenysége túlnőtt Újpest határain.

A *Finombőrök Gyárában* a termelés fokozatosan nőtt, a gyárak közötti szakosodásnak megfelelően a marhabőr feldolgozását megszüntették, helyette apróbőröket készítettek ki.

1961-től a gyár legkeresettebb terméke az uralkodó divatirányzatoknak megfelelően a lakkbőr lett.

Az 1963-as esztendő fordulópontot jelentett a gyárak életében: július 1-jén létrehozták a Bőripari Vállalatot. Ez a vállalat az ország legnagyobbjait foglalta magába, összesen 8 gyáregységet, 4 üzemet, 11 kirendeltséget és 51 begyűjtő telepet, valamint egy központi irányító részleget. Ez a forma nem működött túl sokáig, mert a hatalmas vidéki gyárak (Pécsi Bőrgyár, Simontornyai Bőrgyár) kiváltak. Így 1971. január 1-jén létrejött a *Budapesti Bőripari Vállalat*, amely a Duna Cipőgyár kivételével a rendszerváltásig működtette

az újpesti bőrgyárakat. Létrehoztak egy BIVIMPEX nevű vállalatot is, amely a Budapesti Bőripari Vállalat export és import tevékenységét bonyolította le.

Miként a bőr- és cipőiparra országosan, az újpesti bőriparra is az volt jellemző, hogy a KGST keretén belül a termelőkapacitást a hazai igények sokszorosára növelték. A KGST-n belüli szakosodás következtében a magyar cipőipart óriásira hízlalták, 1980-85-ben kb. 40 millió pár cipőt állítottak elő. A gyártmányok többsége szovjet exportra került, s egy, a bőriparban ismert anekdota szerint, ha egy vagonban csak ballabas cipők voltak, azt is átvették. Így a cipőipar óriási szériák gyártására rendezkedett be, amelyhez természetesen rengeteg nyersanyag kellett.

A Budapesti Bőripari Vállalat egységeiben fokozatosan növelték a termelést. A kezdeti fejlesztések arra irányultak, hogy a gyáregységeket kb. azonos fejlettségi szintre hozzák, majd bankhitelek felvételével (a 80-as években) a fejlesztések világszínvonalú termékek előállítását célozták.

A legnagyobb beruházást a Táncsics Bőrgyárban hajtották végre, ahol is 1976. július 15-én beruházási hitel-szerződést kötöttek az MNB-vel azért, hogy a világpiacra eladható termékeket tudjanak gyártani. A cél a bútorbőrgyártás beindítása volt, ehhez azonban speciális gépekre volt szükség, mivel a bútorbőr egész bőr formában készül, ezért sokkal szélesebb gépeket igényel. (Átlagosan 4,5-6,4 négyzetméter/db.) A szükséges beruházások megtörténte után pedig kerestek egy olyan tőkeerős nyugati céget, amely hajlandó volt átadni a technológiát és beindítani a gyártást.

1978. március 10-én kötötték meg a szerződést 1981. december 31-ig a nyugatnémet Lindgens céggel, 300.000 \$ értékben.

A Budapesti Bőripari Vállalat működésének időszakában a négy gyárban a következő termelési szerkezet jött létre:

Gyáregység	Alapanyag	Késztermék
Táncsics Bőrgyár	marha nyersbőr	műszaki bőr
		cipőipari felsőbőr
		bútorbőr
		hasítékvelűrbőr
		bélésbőr

Újpesti Bőrgyár	sertés nyersbőr	cipőipari felsőbőr
	marha nyersbőr	ruházati bőr
		munkavédelmi bőr
		labdabőr
Díszműbőrgyár	sertés nyersbőr	ruházati bőr
	juh nyersbőr	kesztyűbőr
	egyéb nyersbőr	bélésbőr
		mosóbőr
Finombőrök Gyára	sertés nyersbőr	ruházati bőr
	borjú nyersbőr	exkluzív cipőipari bőr
	kecske nyersbőr	díszműbőr

A hatalmas gyártókapacitást a hazai nyersbőrbázis nem tudta kielégíteni, ezért magas volt az importanyagok részaránya. (60%).

A kezdeti gyártókapacitás 1600 tonna kemény és 6 millió négyzetméter puhabőr gyártását tette lehetővé. A 80-as években megfigyelhető volt az a törekvés, hogy nem a teljeskörű kihasználtságra, hanem a nemesebb és így jobban eladható termékek eladását tűzték ki célul.

A gyártmányok minőségi szempontból igen eltérőek voltak. A marha színfelsőbőrök közepes, a sertés ruházati- és kesztyűbőrök jók, míg a sertés ruházati velűrbőr és a bútorbőr kiváló minőségű volt. A minőségnek megfelelően alakult az exporttevékenység is, főleg Észak- és Nyugat-Európa, valamint az USA és Ausztrália piacain jelentek meg az újpesti termékek.

A Budapesti Bőripari Vállalat mellett az újpesti kisipar maradványaiból 1952-ben létrejött és 1996-ig működött a **Tímáripari Szövetkezet** (Váci út 64-72.) A szövetkezet megalakulásakor 9 telephelyen működött, majd 1976-ban úgy határoztak, hogy egy központi telephelyet hoznak létre. Ennek építésével párhuzamosan a kis részlegeket fokozatosan felszámolták. A Váci úti beruházás 1982-ben befejeződött, a beruházáshoz szükséges tőkét állami támogatásból, bankhitelből valamint a Szövetkezetek Szövetségének támogatásából teremtették elő.

A szövetkezet a bőrgyártás mellett munkavédelmi termékek, elsősorban munkavédelmi kesztyűk gyártásával is foglalkozott. A beérkezett

nyersbőrből (sertés, birka) a 80-as évek végén kb. évi 300 ezer négyzetméter bőrt és 1 millió pár munkavédelmi kesztyűt gyártottak 260 munkással. Problémát jelentett viszont, hogy a szükséges beruházások elmaradtak.

Kapcsolódik Újpest bőriparához a Duna Cipőgyár tevékenysége is, amelyet a Wolfner Bőrgyár-ról választottak le és tettek önálló gyárrá. (1949. szeptember). Kezdetben azzal, hogy több kisebb cipőgyárat is beolvasztottak a Duna Cipőgyárba, rohamosan nőtt a termelés, a KGST-n belüli lehetőségek hatására pedig fejlesztették az üzem technológiáját is. Így pl. az országban elsőként áttértek a ragasztott technológiára (ami sokkal gyorsabb eljárás) valamint bevezették a poliuretán technológiát.

Az 1960-as években a Duna Cipőgyár Európa nagy cipőgyárai közé tartozott. (Pl. 1968-ban a Földön poliuretán technológiával előállított 1 millió pár cipőből 100 ezer párat a Duna Cipőgyár állított elő.)

1967-ben Oroszlányban, 1970-ben pedig Hatvanban hoztak létre új termelőegységet, ami azzal járt együtt, hogy az új beruházások finanszírozása mellett nem maradt pénz a technológia fejlesztésére.

A gyár 1970-es összeállító kapacitása nagyobb volt, mint amennyi felsőrész elő tudtak állítani, ezért importáltak is felsőrészt. 1979-ben a magyar cipőiparban elsőként bevezették a számítógép irányította termelési rendszert.

Az 1988-89-ben bekövetkezett politikai és gazdasági változások alapjaiban rendítették meg a magyar gazdaságot, s benne nagyon súlyosan a bőr- és cipőipart. Nemcsak a túlméretezett kapacitás vesztette el gyakorlatilag teljes külföldi piacát, hanem a belföldi fizetőképes kereslet is jelentősen visszaesett. Míg régebben általában évi 4 pár cipőt vásárolt egy magyar állampolgár, 89-ben jó ha egyet.

A bőriparban teljessé vált a káosz. A BIVIMPEX megszűnt, a gyárak egyre több bér-munkával próbálták meg fenntartani önmagukat, ami gyakorlatilag a saját export megszűnését jelentette.

A teljes bőripari struktúra átalakult. A korábbi nagyvállalatok helyett több kisebb szervezeti egység termelt kevesebb készterméket, bár az üzemek egy része banki és külföldi (10%) tulajdonba került, jelentősebb tőkebevonás az utóbbi 4-5 évben nem történt.

A Budapesti Bőripari Vállalat „haldoklása” némileg megelőzte a rendszerváltást és az ebből adódó gazdasági változásokat. 1985-ben levált a Hajdúsági Bőrgyár és a csepeli gyáregység, amely cserzőanyag-gyártással foglalkozott. 1986-ban pedig az addigi gyáregységek önálló gyárakká alakultak vissza. Ekkor az Újpesti Bőrgyár megszűnt, telephelyét azóta is a legkülönbébb vállalkozások bérlik, amelynek semmi közük sincs a bőriparhoz.

A Díszműbőrgyár beolvadt a Finombőrök Gyárába, a Táncsics Bőrgyár működött tovább, ezt követően 1988-ban a Táncsics Bőrgyár és a Finombőrök Gyára részvénytársasággá alakult. (Táncsics Bőrgyár Rt. és Finombőrgyár Rt.)

Az újpesti bőripar legnagyobb gyárainak szervezeti átalakulásait a 25. oldalon lévő ábra szemlélteti.

A Táncsics Bőrgyár Rt. 1988-ban lett bejegyezve, bankok tulajdonába került kb. 430 millió Ft névértékben. Az Rt. termékei között legjelentősebb helyet a bér-munkában készített bútorbőr, valamint a cipőfelsőrész-bőr foglalta el.

A 80-as években a termelés kb. 650-700 ezer négyzetméter/év volt, a termelés évről évre csökkent évi 2000 négyzetméterig.

1995-ben az Rt. megszűnt, a bőrgyár több kft.-vé alakult. Ezek.

- Táncsics Bőrgyár Termelő Kft.
- Táncsics Vagyonkezelő Kft.
- Wet Blue Kft.

A szervezeti elkülönültség ellenére a bőrgyári termelő tevékenység változatlanul működik és a tulajdonosok tervezik a majdani újjáalakítást. A jelen legnagyobb problémája a piac szabályozatlansága valamint az óriási kapacitás. Magyarországnak elég lenne két bőrgyár, de minden meglévő gyár küzd a fennmaradásért.

A jelenleg érvényes szabályozók értelmében a magyar gyáraknak minőségi tanúsítványt és

garanciát kell adniuk termékeikről. A külföldről behozott bőrt semmiféle minőségtanúsítványi kötelezettség nem terheli, így az import bőrök ára kb. 3-3,5 ezer Ft/négyzetméter. Ezzel a Táncsics Bőrgyár nem tudja felvenni a versenyt. Gondot jelent továbbá a nyersanyagbeszerzés is, hiszen az említett piaci helyzet miatt a hazai nyersbőr-kereskedők inkább külföldön adják el áruikat.

A gyár három gyáregységből állt: a Tinódi utcai, a Gárdi J. utcai illetve a tatai gyáregységekből. A Tinódi utcai és a tatai üzemet a környezetvédelmi előírások szigorítása miatt be kellett zárni, jelenleg csak a Gárdi J. utcai üzem működik.

A gyár alapanyaga leginkább sertésnyersbőr. A késztermékek palettája: cipő felsőbőr, bélésbőr, kesztyűbőr, ruházati bőr. A gyár termelése a 80-as

Baró Wolfner Tivadar (a kép bal szélén) 1915-ben

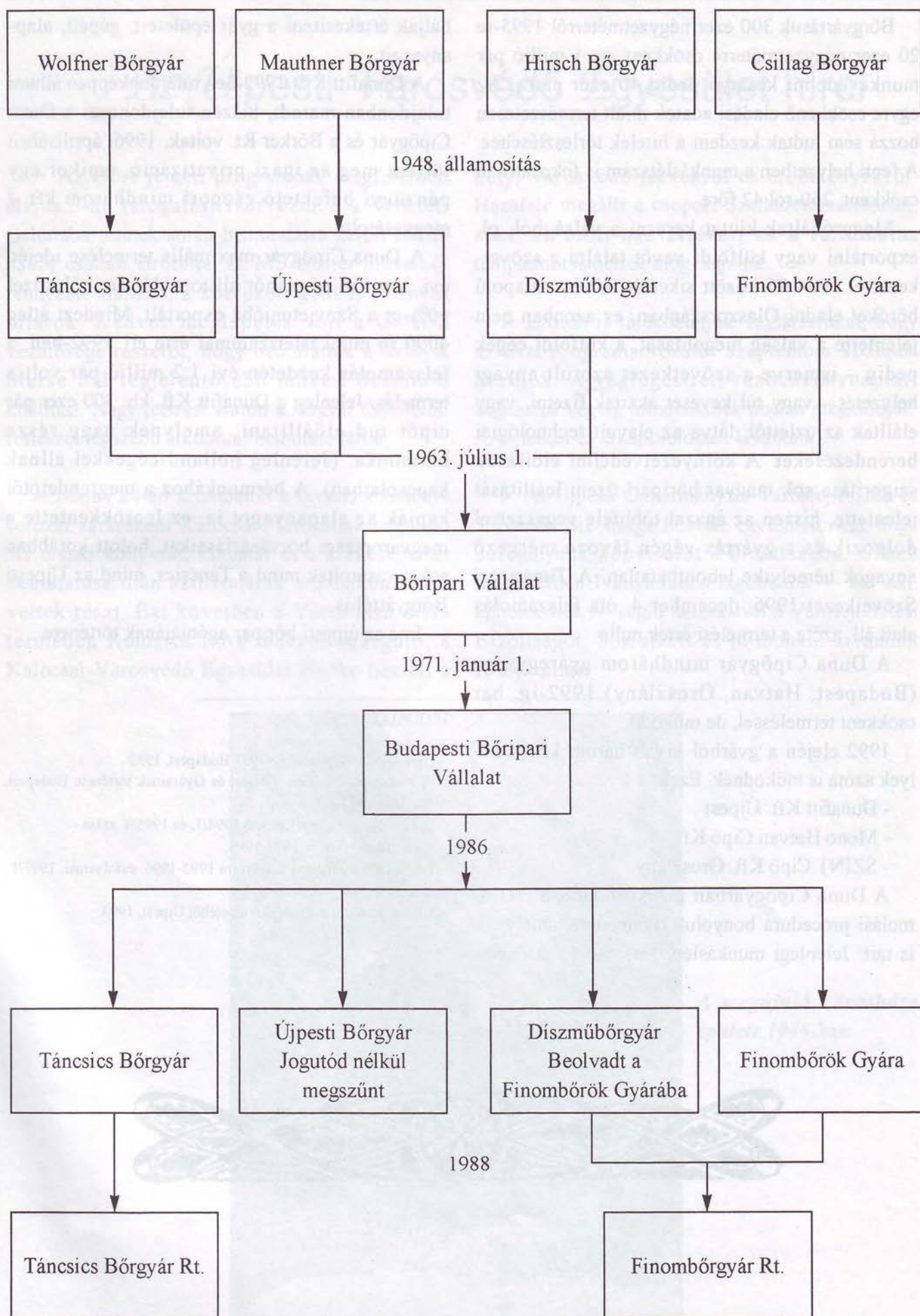
(Farkas Iván gyűjteményéből)

Súlyos probléma a jelenlegi elmaradottságunk a világ bőrkikészítési kultúrájától. Míg a századfordulót követően világszínvonalú termékeket állított elő a Wolfner gyár, ma a Táncsics erre képtelen. A Táncsics Bőrgyár munkaslétszáma a következőképpen alakult: 1984-1989: 475 fő, 1989: 425 fő, 1990: 352 fő, 1991: 272 fő, 1992: 195 fő, 1993: 152 fő, 1994: 141 fő, 1995: 22 fő.

A Finombőrgyár Rt. 1988. december 30-án lett bejegyezve 342 millió Ft alaptőkével, amiből 30% volt a külföldi tulajdonhányad. A foglalkoztatottak létszáma 265 fő volt.

évek végétől fokozatosan lefelé esik, akár az egész magyar bőriparé. Súlyos problémát jelent a cipőipar szovjet exportjának megszűnése, hiszen elsőszámú vásárlójukat veszítették el. A cipőipar jelenleg főleg bér munkában dolgozik, s a bér munkához az alapanyagot is a munkaadó hozza. A gyár jelenlegi termeléséről adatokat nem adtak.

A Tímáripári Szövetkezet az 1992-től törlesztendő adóssággal kezdte a rendszerváltás éveit. A szovjet export megszűntével beálló piacvesztés őket is súlyosan érintette, ráadásul az általuk használt technológia sem tette versenyképessé termékeiket.

Börgyártásuk 300 ezer négyzetméterről 1995-re 20 ezer négyzetméterre csökkent, az 1 millió pár munkavédelmi kesztyű pedig 40 ezer párra. Az egyre csökkenő eladási adatok miatt természetesen hozzá sem tudtak kezdeni a hitelek törlesztéséhez. A fenti helyzetben a munkáslétszám is fokozatosan csökkent, 260-ról 42 főre.

Megpróbáltak kiutat keresni a válságból, pl. exportálni vagy külföldi vevőt találni a szövetkezetre. 1994-96 között sikerült félkész állapotú bőrt eladni Olaszországban, ez azonban nem jelentette a válság megoldását, a külföldi cégek pedig – ismerve a szövetkezet szorult anyagi helyzetét – vagy túl keveset akartak fizetni, vagy elálltak az üzlettől, látva az elavult technológiai berendezéseket. A környezetvédelmi előírások szigorítása sok magyar bőripari üzem leállítását jelentette, hiszen az ágazat többféle vegyszerrel dolgozik és a gyártás végén távozó mérgező anyagok némelyike lebonthatatlan. A Timáripari Szövetkezet 1996. december 4. óta felszámolás alatt áll, azóta a termelési érték nulla.

A Duna Cipőgyár mindhárom gyáregysége (Budapest, Hatvan, Oroszlány) 1992-ig, bár csökkent termeléssel, de működik.

1992 elején a gyárból kivált három kft., amelyek azóta is működnek. Ezek: a

- Dunafitt Kft. Újpest
- Mono Hatvan Cipő Kft.
- SZINT Cipő Kft. Oroszlány

A Duna Cipőgyárban megkezdődött a felszámolási procedura bonyolult ügymenete, amely ma is tart. Jelenlegi munkáslétszáma 5-6 fő. Megpró-

bálják értékesíteni a gyár épületeit, gépeit, alapanyagait.

A Dunafitt Kft. 1992-ben tulajdonképpen állami tulajdonban maradt, hiszen tulajdonosai a Duna Cipőgyár és a Börker Rt. voltak. 1996. áprilisában történt meg az igazi privatizáció, amikor egy pénzügyi befektető csoport mindhárom kft.-t megvásárolta.

A Duna Cipőgyár maximális termelése idején évi 5 millió pár cipőt állított elő, amiből közel 60%-ot a Szovjetunióba exportált. Mindezt átlag 4000 fő munkáslétszámmal érte el! 1992-ben, a felszámolás kezdetén évi 1,2 millió pár volt a termelés. Jelenleg a Dunafitt Kft. kb. 300 ezer pár cipőt tud előállítani, amelynek nagy része bér munka. (Jelenleg holland cégekkel állnak kapcsolatban). A bér munkához a megrendelőtől kapják az alapanyagot is, ez lecsökkentette a magyarországi bőrvásárlásaikat, holott korábban sokat vásároltak mind a Táncsics, mind az Újpesti Börgyártól is.

Ime az újpesti bőripar agóniájának története.

IRODALOM

- Ugró Gyula: Újpest 1831-1931 Budapest, 1932
- A Budapesti Bőripari Vállalat és Gyárainak története Budapest, 1984. Műszaki Könyvkiadó
- Újpesti Helytörténeti Értesítő 1994/1, és 1995/4. szám
- Statisztikai évkönyv 1984-1995.
- Bőr- és Cipőtechnikai c. folyóira 1992-1996. évfolyamai, 1997/1., 2. szám
- Újpest. Írások a település történetéből Újpest, 1993.

Az Újpesti Városvédő Egyesület hírei

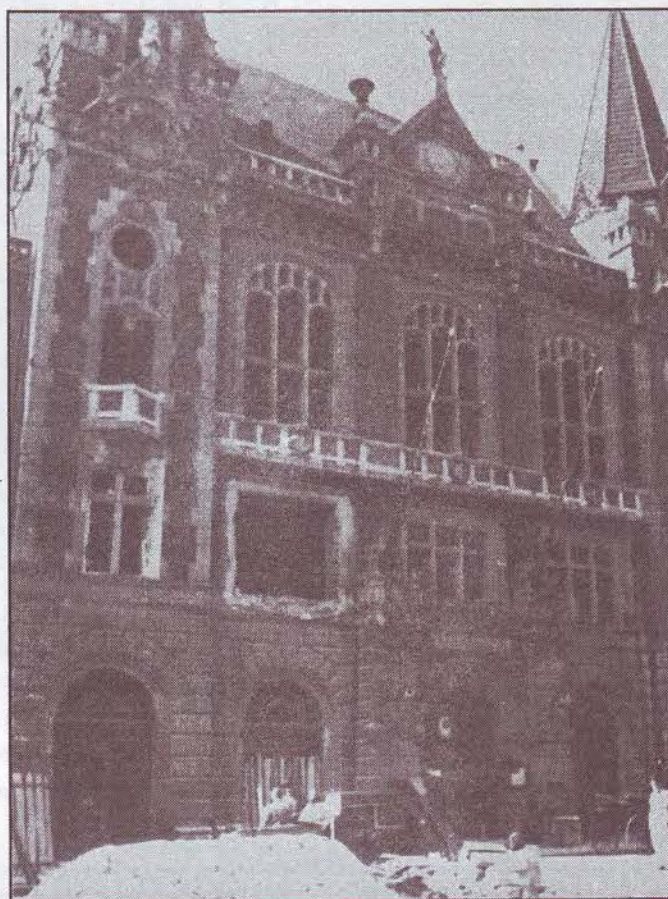
➤ Az előre jelzett programnak megfelelően május 3-án látogatást szerveztünk a Nemzeti Galériába. Ennek során bemutatásra került József nádor családi sírboltja, az MS mester műveiből rendezett kiállítás, a középkori gótikus szárnyas oltárok. Kedves meglepetés volt a Galéria vezetősége részéről, hogy bemutatták a Szinyei Merse Pál legjelentősebb műveit bemutató kiállítást. Nagy tetszést aratott a magyar történelmi festészet legszebb alkotásait bemutató tárlat.

➤ Május 24-én szombaton a tavaszi eseménysorozat zárásaként Kalocsára látogattak tagjaink. Az érseki könyvtár, kincstár és a székesegyház bemutatása után színvonalas orgonakoncerten vettek részt. Ezt követően a Városháza dísztermében Romsics Imre múzeumigazgató, a Kalocsai Városvédő Egyesület elnöke beszélt a

helyi városvédő tervekről és eredményekről. Hazafelé megállt a csoport Szalkszentmártonban, ahol a Petőfi-ház értékeit és a református templomot ismerték meg tagjaink.

➤ Ezúton is tájékoztatjuk Tagtársainkat, hogy az őszi programsorozatot szeptember közepén kezdjük. A véglegesített rendezvénynaptárt augusztus végéig mindenkinek postán megküldjük. Jó pihenést és kikapcsolódást kívánunk!

➤ Az Újpesti Önkormányzat Városfejlesztési és Tervezési Bizottsága felkérte egyesületünket, hogy delegáljunk képviselőt a bizottságba. Ennek megfelelően Iványi János tagtársunk — aki okl. építőmérnök — segíti tanácsaival a Várofejlesztési Bizottságot. Sok sikert és jó munkát kívánunk Iványi úrnak!

A megújuló Városháza épülete 1946-ban

Helytörténeti hírek...

☛ Dr. NAGY PÉTER PÁL főigazgató úr levélben értesítette alapítványunkat, hogy az Árpád kórház raktárában még két emléktáblát őriznek azon kívül, amiről az Értesítő májusi számában már hírt adtunk. A két tábla szövege a következő:

„E kórház szerény elődjét a Lőrincz utcai Újpesti Szegény Gyermekkórházat nemes lelkű HEIL JÓZSEFNÉ alapítványából 1906 évben Dr. FUCHS IGNÁC a kórház első igazgató főorvosa létesítette, aki érdemdús közreműködésével lerakta alapját ennek a gyógyintézetnek, melyet Dr. FONYÓ ZOLTÁN igazgató főorvos, továbbá WURMB ELEMÉR Kórház Egyesület elnök fáradhatatlan munkássága gyümölcseként 1929 évben adtak át emberbaráti rendeltetésének. Hirdesse ez a márványtábla a kórház hervadhatatlan érdemeit szerzett áldozatos szívű jótévőinek emlékét. A szabadság év centenáriumán az Újpesti Kórház Egyesület.”

„A kórház újjáépítésében páratlan érdemeit szerzett néhai Dr. BANETT ALADÁR főorvos emlékét hirdesse ez a márványtábla, aki 25 éven át kórházunk hűséges dolgozója és 1947-évtől annak igazgatója volt.

1949. június hó Újpesti Kórház Egyesület.”

A fenti hírhez tartozik, hogy a főigazgató úr rendelkezésére mindhárom emléktábla elhelyezésre kerül a kórház főépületének bejárati főfalán. Alapítványunk, valamennyi újpesti lokálpatrióta

nevében ezúton is köszöni e példamutató intézkedést!

☛ Alapítványunk az alábbi sírok védelmét javasolja az Önkormányzatnak: Negyedi SZABÓ BÉLA újságíró, Dr. SÁNDOR ISTVÁN kórházi főorvos, MÁDY LAJOS ref. esperes, PÁLLYA CELESZTIN festőművész, LEBSTÜCK MÁRIA főhadnagy, HALASSY OLIVÉR városi tanácsos, sportoló, Dr. SEMSEY ALADÁR polgármester, FOGL testvérek UTE labdarúgók, Dr. UGRÓ GYULA polgármester, Dr. SZALAY SÁNDOR polgármester, KLIMA LAJOS gimn. igazgató, ÉBER NÁNDOR újságíró, katonatiszt, KRISZT LAJOS főszámvevő, JAHODA KÁROLY gépgyáros, antifasiszta ellenálló, KELEMEN GYULA államminiszter, politikus, LENKEI LÁSZLÓ tanácselnök, LEVELEKI GYULA iparos, politikus, PILLER GYULA sportvezető, POVÁZSAI GYÖRGY antifasiszta ellenálló, Dr. SERES LÁSZLÓ ügyvéd, SZÉKELY ERNŐ szakszervezeti vezető, SZIGETI GYÖRGY akadémikus, ILLEK VINCE róm. kat. plébános, Dr. POHL SÁNDOR polgármester, BACHMANN KÁROLY építész. A felsoroltakon kívül védelemre javasoljuk a Megyeri úti temetőben lévő tömegsírt, ami az ú.n. öregtemető megszűnése után létesült, az orosz katonai temetőparcellát valamint a II. világháborúban és 1956-ban hősi halált haltak sírjait. Az Önkormányzat részére a szükséges előterjesztés elkészült.

Az alapítvány támogatói:

ASCHNER LIPÓT ALAPÍTVÁNY, ÉPORG RT.,
HANZLIK PÁL, HOLLÓSI GYÖRGY,
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA,
IVÁNYI JÁNOS, DR. KAPOLYI LÁSZLÓ,
ÚJPEST ÖNKORMÁNYZATA, RICOPY KFT.,
SZOC.DEM. PÁRT ÚJPEST,
TUNGSRAM-SCHRÉDER RT.,
ÚJPESTI KÖZÖSSÉGI TELEVÍZIÓ
ÚJPESTI VAGYONKEZELŐ RT.

Kiadja: az Újpesti Helytörténeti Alapítvány

Elnök: Dr. Sipos Lajos

Szerkesztő: Kadlecovits Géza

Szerkesztőség: 1047 Bródy Imre u. 1. Tel.: 160-5369

Tipográfia: Wagner Attila

Készítette: a Spácium Bt.

Felelős: Koós Gábor